

EELK uue lauluraamatu kontseptsioon

20. märts 2019

Koostanud: EELK lauluraamatukomisjon koosseisus Marko Tiitus (esimees), Eerik Jõks (sekretär), Gustav Piir, Kristel Aer, Kristjan Luhamets, Maris Oidekivi-Kaufmann, Mart Jaanson, Siret Rutiku, Sigrid Põld, Tiit Salumäe, Tuuliki Jürjo.

Toimetanud: Siret Rutiku

Sissejuhatus

Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku (EELK) lauluraamatukomisjon moodustati 7. veebruaril 2017 EELK konsistooriumi otsusega nr 22. Komisjoni koosseisu kuulusid Kristel Aer, Mart Jaanson, Eerik Jõks, Tuuliki Jürjo, Kristjan Luhamets, Gustav Piir, Sigrid Põld, Siret Rutiku, Tiit Salumäe, Marko Tiitus (esimees). Konsistoorium määras 11. aprillil 2017 otsusega nr 52 komisjoni sekretäriks Maris Oidekivi-Kaufmanni. Alates 2018. aasta algusest on komisjoni sekretär Eerik Jõks, mille kohta tegi konsistoorium 06. veebruaril 2018 otsuse nr 30. Maris Oidekivi-Kaufmann jätkab komisjoni liikmena.

Komisjoni töö aluseks sai EELK konsistooriumi poolt kinnitatud ja EELK piiskopliku nõukogu poolt heaks kiidetud lauluraamatu lähteülesanne. EELK konsistoorium kinnitas lauluraamatu lähteülesande 7. juunil 2016 ja EELK piiskoplik nõukogu kiitis selle heaks 18. oktoobril 2016. Komisjoni üheks keskseks väljakutseks esimesel kahel tööaastal sai lauluraamatu kontseptsiooni koostamine. Vahemikus 16.5.2017 kuni 12.3.2019 on komisjon pidanud 15 koosolekut ja kontseptsiooni koostamine on nendel koosolekutel olnud üheks läbivaks teemaks.

Lauluraamatukomisjon võttis alates esimesest koosolekust 16. mail 2017 selge suuna laiema ringi inimeste kaasamiseks lauluraamatu koostamisel. Selleks (1) korraldati fookusgruppide intervjuusid, (2) viidi läbi kaks uuringut, (3) koguti erinevate lauluraamatute analüüse ning (4) korraldati lauluraamatukonverents 26.–27. oktoobril 2018 Tartus. Tänu nendele tegevustele on juba praeguseks olemas märkimisväärne hulk inimesi (hinnanguliselt umbes 500), kes on andnud oma panuse lauluraamatu koostamisse.

Fookusgruupiintervjuud

Kui komisjon hakkas ette valmistama uuringuid, viidi eelnevalt läbi intervjuud erinevate tunnustega fookusgruppidega, et saada teada üldisi teemasid, mis asjaomaste inimeste arvates on olulised. Fookusgruupiintervjuudest saab küsitluse ettevalmistamiseks teada oluliste

teemade ringi, mitte aga erinevate arvamuste ja hoiakute ulatuse. Selleks tehtigi fookusgrupis kuulnud arvamuste põhjal uuringu ankeet, mis piisava valimi korral annab ülevaate huvipakkuvate arvamuste ja hoiakute levikust.

Ajavahemikus 21.08.–20.11.2017 toimus kaheksa fookusgrupi intervjuud Tallinnas, Tartus, Haapsalus ja Viljandis. Fookusgruppideks olid kaks vaimulike gruppi, kaks kirikumuusikute gruppi, kaks organistide gruppi ja kaks koguduseliikmete gruppi, viimastest üks noortele koguduseliikmetele ja teine täiskasvanutele. Kõik fookusgruppiintervjuud salvestati ja neist kirjutati kirjalikud kokkuvõtted, mis omakorda olid aluseks uuringuteks ankeetide koostamisel.

Fookusgruppides räägitu oli vaieldamatult laiemalt huvipakkuv kui lihtsalt ankeetküsitluse koostamiseks saadud materjal. Üldistavalt võib öelda, et fookusgruppidest ilmses kaks tõdemust – (1) KLPR on olnud hästi tehtud lauluraamat ja on kirikut tõhusalt teeninud ning (2) väga on vaja hakata koostama uut lauluraamatut.

Küsitlused

Fookusgrupi intervjuude kokkuvõtete põhjal koostas lauluraamatukomisjon kaks interneti-põhist ankeetküsitlust – ühe vaimulikele ja kirikumuusikutele ning teise koguduste lihtliikmetele. Ekspertide küsitlus toimus 2018. aasta maist juunini ja sellele vastas 161 inimest ehk 34% oma ala asjatundjatest, kelle jaoks lauluraamat on igapäevane töövahend. Lihtliikmete küsitlus toimus juunist oktoobrini ja sellele vastas 200 inimest, mis on märksa tagasihoidlikum tulemus. Vaatamata ulatuslikule teavitusele ajalehes Eesti Kirik ja vaimulike postiloendis ei suudetud laiema ringi koguduse liikmeteni jõuda. Komisjon tegi üsna suuri jõupingutusi, et teha ankeet kõigile vaimulikele kättesaadavaks ka paberil, et neid siis levitada nende koguduseliikmete hulgas, kes interneti ei kasuta. Kokku avaldas kahes uuringus lauluraamatu teemadel arvamust 361 inimest.

Erinevate lauluraamatute analüüs

Komisjoni liikmed väljastpoolt komisjoni kaasatud eksperdid analüüsisid ka 22 eri riikidest pärinevat lauluraamatut. Analüüsisides lähtuti üldjuhul järgmistest teemadest:

- a) ülevaade lauluraamatu koostamise protsessist
- b) ülesehitus
- c) üldine teoloogiline fookus
- d) lemmiklaulud
- e) millist materjali sisaldab lauluraamat lisaks lauludele
- f) muud tähelepanekud (kas on noodipilt jne.)
- g) mis võiks analüüsitud lauluraamat õpetada EELK lauluraamatu koostamisel

Analüüsid olid komisjonile sisendiks lauluraamatukontseptsiooni erinevate alateemade arutamisel.

Konverents

26.–27. oktoobril 2018 Tartus Pauluse kirikus toimunud lauluraamatukonverents korraldati selleks, et arutada avalikult ja laiemas ringis aastal 2025 ilmuva uue lauluraamatuga seotud

küsimusi. Lauluraamatukonverentsil oli kolm põhitegevust: (1) ettekanded, (2) paneeldiskussioonid ja arutelud, (3) kirikulauluturg. Võib julgelt öelda, et ettekannete osa oli igati esinduslik: Kristiina Ross, Toomas Siitan, Anu Kõlar, Rein Veidemann, Thomas-Andreas Pöder, Joel Siim, Mart Jaanson, Tuuliki Jürjo, Pille Raitmaa, Kadri Hunt, Janika Oras, Marju Kõivupuu, Gustav Piir, Siret Rutiku, Eerik Jõks, Liina Kilemit, Kinga Marjatta Pap, Marko Tiitus. Ettekanded ja arutelu toimusid viies temaatilises plenaarplakis: (1) peaettekanded, (2) teoloogia, (3) muusikateadus ja folkloristika, (4) lingvistika, (5) sotsioloogia. Konverentsil toimus rohkelt paneeldiskussioone ja arutelusid, nii et osalejatel oli võimalus esitada küsimusi ja avaldada arvamust. Toimus ka nn kirikulauluturg, mille käigus esitleti erinevates töötubades uuemaid suundi eestikeelses kirikulaulus. Konverentsil oli 120 osalejat.

Nii laiahaardelist ja suure osavõtjate arvuga kirikulaulu-teemalist arutelu ei ole Eestis varem toimunud. Konverents oli lauluraamatu koostamise seisukohast väga vajalik, sest mitmed olulised teemad said heade spetsialistide poolt ja piisava põhjalikkusega läbi arutatud. Lauluraamatukonverentsi ettekannetest tehtud [videosalvestused](#) on internetis järelvaadatavad.

Välisvaatleja Kinga Marjatta Pap Ungarist kirjeldab konverentsi ajalehes Sirp (23.11.2018) järgmiselt: „Lauluraamatukonverents andis võimaluse tutvustada laiemale publikule tööd, mis on juba poole peal, kuigi lõplike otsusteni pole veel jõutud, ning arutada selle tulemusi. [---] Muljet praeguseks tehtud tööst saan iseloomustada selliste märksõnadega nagu professionaalsus, julgus, avatud suhtumine ning hoolikas järelemõtlemine.“

Kontseptsiooni kavand on koostatud nii, et põhimõisteid, lauluraamatu ajaloolist tausta ning lauluraamatu uuendamise üldiseid põhimõtteid koondavale esimesele peatükile järgnevad temaatilised peatükid vastavalt lauluraamatu koostamise lähteülesandele. Iga temaatilise peatüki alguses on lühike selgitus, millele järgneb raamis kontseptsiooni lähteülesandest tulenev küsimus ning lauluraamatukomisjoni otsus. Kontseptsiooni koostamise aluseks olnud analüüsid, nimistud jm materjal tehakse kättesaadavaks EELK siveveebis.

Tabula gratulatoria

Lauluraamatu kontseptsiooni koostamise ja koos sellega ka uue lauluraamatu valmimise on oma panuse andnud juba sajad inimesed. Paljud neist on kahele küsitlusele vastanud, keda uuringute anonüümsuse tõttu nimeliselt tänada ei ole kahjuks võimalik. Tänu kuulub kõikidele, kes osalesid lauluraamatukonverentsil 26.–27. oktoobril 2018 ja EELK vaimulike konverentsil 22. jaanuaril 2019. Ilmselt on veelgi suurem hulk neid, kes on lauluraamatu koostamise eest palvetanud ja heas sõnaga toetanud. Suur ja südamlük tänu teile! Siiski on ka kümneid inimesi ja mitmeid organisatsioone, keda on võimalik nimeliselt tänada. Järgnevas loetelus on ära toodud need isikud ja organisatsioonid, kes ei kuulu lauluraamatukomisjoni, aga on erinevate kaastööde kaudu oma panuse andnud. Lauluraamatukomisjon palub vabandust, kui kellegi nimi on kogemata välja jäänud. Õnnistagu Jumal teid kõiki!

Sponsorid

Laulraamatukonverentsi toetasid:

Eesti Kultuurkapitali Helikunsti Sihtkapital

Eesti Kirikute Nõukogu

Eesti Vabariigi Siseministeerium

Eesti Evangeelne Luterlik Kirik

Lauluraamatu kontseptsiooni koostamist toetas:

Jüri Ehasalu

Abi kontseptsiooni lähteülesande kavandi väljatöötamisel

Ivar-Jaak Salumäe, Kersti Petermann, Peeter Paenurm, Toomas Mäeväli, Toomas Paul.

Osalemine fookusgruppides (kõikide nimede loetelud on eesnimede tähestikulises järjekorras)

Agnes Laasimer, Ahti Kaera, Alo Martinson, Anna Humal, Anne Burghardt, Annely Neame, Anu Röömel, Arne Hiob, Arvo Lasting, Eve Padar, Hanna Liisa Vingel, Hedi Vilumaa, Helika Gustavson-Rätsep, Helle Reinaru, Henn Kaaleb Humal, Imbi Laas, Jaan Vaidla, Johannes Ots, Joosep Vall, Kadi Isak, Kadre Arikainen, Kadri Ploompuu, Kaisa Kirikal, Katre Kruuse, Keio Soomelt, Kristiina Seppel, Laura Jõgar, Lea Salumäe, Lia Salumäe, Maario Isak, Madis Ehanurm, Margit Lail, Margus Kirja, Margus Pootsmaa, Mari-Ann Oviir, Marika Kahar, Markus Haamer, Mart Siimer, Martin Parksepp, Meelis Olev, Merike Saaremets, Mihkel Kukk, Miina-Liisa Kuusemaa, Patrik Göransson, Pille Metsson, Piret Aidulo, Piret Arikainen, Robert Bunder, Rutt Johanson, Siim Barkala, Siret Reinaru, Sirje Kaasik, Sirli Kaera, Stefan Groote, Toomas Nigola, Triin Salmu, Urmas Nagel, Vallo Ehasalu, Ülle Noormägi

Osalemine sümposiumidel

Ahti Udam, Heli Õunmaa, Joel Siim, Kaido Soom, Kalle Vilbaste, Lia Salumäe, Merje Schultz, Pille Raitmaa, Piret Stepanov, Riho Ridbeck, Tiina Karin, Vivian Laks

Abi küsitlustega

Ave Roots, Liina Kilemit

Abi lauluraamatu kontseptsiooni teksti koostamisel

Aet Bergmann (autoriõigused), Anna Humal (luterlikud tuumiklaulud), Heiki Pisuke (autoriõigused), Viive Kaur (autoriõigused)

Kaastöö erinevate lauluraamatute analüüsimisel

Ene Paldre, Ines Maidre, Ines Vohlbrück, Kinga Marjatta Pap, Kristel Neitsov-Mauer, Merike Saaremets, Tiit Pädam, Vivika Oksanen

Kaastöö lauluraamatukonverentsi õnnestumiseks

Anu Kõlar, Arno Humal, Jaan Vaidla, Janika Oras, Joel Luhamets, Joel Siim, Kadri Hunt, Kinga Marjatta, Pap, Kristel Neitsov-Mauer, Kristiina Ross, Lea Jants, Marju Kõivupuu, Pille Raitmaa, Rein Veidemann, Sirje Kaasik, Thomas-Andreas Pöder, Toomas Siitan

Sisukord

Sissejuhatus	1
Tabula gratulatoria	3
Sisukord	5
1. Lauluraamatu ajalooline ja teoloogiline taust	6
1.1. Olulisemad põhimõtted ja mõisted.....	6
1.2. Luterliku kirikulaulu ja lauluraamatu ajaloost Saksamaal.....	7
1.3. Luterliku kirikulaulu ja lauluraamatu ajalugu Eestis	9
1.4. Kirikulaulu ja lauluraamatu roll luterlikus teoloogias, liturgias ja usuelus.....	13
1.5. Lauluraamatu uuendamise luterlik ja oikumeeniline kontekst	15
2. EELK „Kiriku laulu- ja palveraamatu“ (1991) tugevused ja parendusvaldkonnad.....	16
KLPR-i tugevused	17
KLPR-i parendusvaldkonnad	17
3. Lauluraamatu teoloogilised lähtealused	18
3.1. Laulude teoloogiline sõnum ja temaatika	18
3.2. Laulude seos piiblitekstidega	20
3.3. Luterlik lauluvara lauluraamatus.....	21
3.4. Oikumeeniline lauluvara lauluraamatus	22
3.5. Lauluraamat ja liturgiauuendus	23
4. Lauluraamatu muusikalised lähtealused	24
4.1. Lauluraamatus sisalduvad muusikastiilid ja lauluviiside päritolu	24
4.2. Koraalide rütmiseerimine	25
4.3. Laulude muusikaline esitus	26
4.4. Koraaliraamatu koostamise põhimõtted	26
5. Lauluraamatu keelelised lähtealused.....	27
5.1. KLPR-i tekstide keeleline redigeerimine ja uute laulude kasutuselevõtt.....	27

6. Lauluraamatu temaatiline jaotus	28
7. Psalmid.....	32
7.1. Psalmide kasutamine lauluraamatus	32
7.2. Psalmide viisistamine	32
8. Jumalateenistuste korrad	33
8.1. Jumalateenistuste, palvuste, kiriklike talituste kordade kasutamine lauluraamatus	33
8.2. Kirikuaasta, proopriumi ja leksioonide kasutamine lauluraamatus	34
9. Palved	35
9.1. Palvete kasutamine lauluraamatus	35
9.2. Õpetuslike ja usutunnistuslike tekstide kasutamine lauluraamatus	35
10. Lauluraamatu maht ja vorming.....	36
11. Intellektuaalomandi õigused.....	38
Kasutatud allikad.....	39

1. Lauluraamatu ajalooline ja teoloogiline taust

1.1. Olulisemad põhimõtted ja mõisted

Alternatiivtekst on kasutatava viisiga algupäraselt mitte kokkukuuluv tekst.

Alternatiivviis on kasutatava tekstiga algupäraselt mitte kokkukuuluv viis.

Hümn on laiemas mõttes ühine nimetus eri liiki kultuslauludele, kitsamas mõttes aga stroofilise värsstekstiga kirikulaul.

Kirikulaul on kiriku traditsioonis kasutatav vaimuliku sisuga laul, millel on nii tekst kui ka viis. Kirikulaulus saab eristada nelja lauljate tüüpi: (1) vaimulik, kantor või vokaalsolist; (2) kirikukoor või *schola cantorum*; (3) kogudus; (4) kõik koos (*omnes*). Vahel viidatakse mõistega „kirikulaul“ ka kirikulaulu tekstile.

Koguduselaul on kristlikus koguduses praktiseeritav kirikulaul; vahel kasutatakse mõistet „koguduselaul“ ka „kirikulaulu“ sünonüümina.

Koraal on kirikulaulu viis või selle muusikaline seade; vahel kasutatakse mõistet „koraal“ ka „kirikulaulu“ sünonüümina.

Luterlik tuumiklaul on ajavahemikul 1517–1750 loodud kirikulaul, sh eriti aastail 1524–1545 Martin Lutheri välja antud või temaga otseselt seotud evangeelsetes lauluraamatutes sisalduv laul. Samuti viidatakse selle mõistega laulule, mille Eesti ala lauluraamatute teoloogiliselt

pädevad väljaandjad (sh lauluraamatukomisjonid) on Saksa evangeelse kiriku lauluvarast Eesti ala lauluraamatute jaoks välja valinud.

Paralleeltekst on algupärase teksti senisest erinev tõlge või algupärase teksti varieeruv ümbersõnastus, mis on kasutusel samaaegselt (paralleelselt).

Paralleelviis on algupärase viisi senisest erinev meloodiline kujutamine, mis on kasutusel samaaegselt (paralleelselt).

Proosatekstiline kirikulaul on eri kirikute liturgilises praktikas levinud traditsioon laulda piiblitekste ja Piiblil põhinevatele tekste (usutunnistused ja palved)

Koraali **rütmiseerimine** on ajaloos tähendanud koraaliviisi esitamist a) eelistades mitte võrdseid, vaid erinevaid noodivältusi või b) kiiremas tempos võrdsete noodivältustena. EELK uue lauluraamatu koostamise protsessis mõistetakse rütmiseerimise all mitmekesisema rütmiga ajalooliste koraalikujude taastamist.

Schola cantorum (ld 'laulukool') on läänekiriklikust traditsioonist pärinev nimetus kantorite ehk eeslauljate koorile või liturgilisele laulukoorile.

Stroofilise värsstekstiga kirikulaul on eri kirikute praktikas levinud viis laulda salmilist ja rütmistatud vaimulikku või Piiblil põhinevat luulet.

Vaimulik rahvaviis, rahvapärane koraaliviis ehk (Veljo Tormise ettepanekul) **rahvakoraal** on muusikažanr, mis tekkis rootsi ja saksa koraaliviiside rahvapärasest esitamisest käibivate lauluraamatute tekstidega.

1.2. Luterliku kirikulaulu ja lauluraamatu ajaloo Saksamaal

16. sajand

Luterliku koguduse liturgiline aktiivsus väljendus 16. sajandi Saksamaal eelkõige selles, et ladinakeelsed liturgilised laulud asendati saksakeelsete koguduselauludega (nt „Gloria in excelsis“ < „Allein Gott in der Höh sei Ehr“ (EGB 179) < „Au, kiitus olgu igavest“ (KLPR 1)). Lisaks sellele võeti kasutusele nn kodulaulud (õnnistamis-, palve- ja tänulaulud, nt „Die Helle Sonn“ (EGB 437)), õpetuslaulud (nt „Dies sind die heiligen zehn Gebot“ (EGB 231) < „Need kümme käsku, kuulgem nüüd“ (KLPR 476)) ja evangeliseerivad, uuele õpetusele üles kutsuvad laulud (nt Lutheri „Ein neues Lied wir heben an“). (Brodde 1958) Reformatsioonikirikud kasutasid evangeeliumi levikuks laulu kaudu algusest peale uusi raamatutrüki võimalusi. Esmalt levisid Lutheri laulud üksiklehtedel (lendlehtedel). Trükitud evangeelsete lauluraamatute ajalugu algab Saksamaal alates 1524. aastast (nn „Achtliederbuch“ ehk „Kaheksa laulu raamat“). Sellistes lauluraamatutes esines aga palju tahtlikke ja tahtmatuid moonutusi ning hilisemates väljaannetes kinnistas Luther raamatule eessõna kaudu oma autorluse. (Albrecht 1995:97) Reformatsiooniga lauluraamatud ei taotlenud konfessionaalset ega stiililist puhtust. Kui laul oli kooskõlas evangeeliumiga, siis polnud tähtis, kas sel oli roomakatoliku algupära või

pärines selle viis rahvasuust (kontrafaktuur, ld *contrafactum*). Vaatamata laululendlehtede levikule oli kaks kolmandikku kogudusest kirjaoskamatu ja laulis eeslauljate järgi peast. (Albrecht 1995:106)

17. sajand

Vastureformatsiooni-aegset (1560–1618) luterlikku teoloogiat iseloomustab püüd puhta õpetuse poole. Selle ajastu lauludeski hakkab õpetus saama ülekaalu varasema röömsa kuulutuse üle. Laulude teemades on ülekaalus luterlik usutunnistus ning – ajastu sõdadest, katkust ja näljahädadest tingituna – surma ja igavese elu teemad (nt Philipp Nicolai „Wachet auf, ruft uns die Stimme“ (EGB 147) < „„Ärgake!“ nii vahid hüüdvad“ (KLPR 179) või Valerius Herbergeri „Valet will ich dir geben“ (EGB 523) < „Ma tahan jätta maha“ (KLPR 377)). (Albrecht 1995:34.) 17. sajandi teisel veerandil algab evangeelses kirikulaulus teine õitseage pärast reformatsiooni. Martin Opitzi luulereformist tingituna jõuab laulutekstide kvaliteet märkimisväärsele tasemele (eriti Paul Gerhardt). Selle ajastu lauludes kajavad vastu usuvõitlused ja 30-aastase sõja viletsused, ent siiski ka kõigist hädadest kõrgemale pürgiv rööm kristlaseksõlemisest. Eelkõige lisandub kirikulaulude varamusse laule koduseks jumalateenistuseks, mis on kantud tugevast subjektiivsusest. Usaldus Jumala vastu torkab just selle ajastu lauludes eriliselt silma (nt Johann Heermanni „O Gott, du frommer Gott“ (EGB 495) < „Oh vaga Jumal, kes“ (KLPR 326) või Paul Gerhardti „O Haupt, voll Blut und Wunden“ (EGB 85) < „Oh Jeesus, Sinu valu“ (KLPR 94)). (Albrecht 1995:40–41)

18. sajand

Pietistliku ajastu (1680–1750) laul kutsub üles elavale usule, püüdes mõjuda inimese vagadele tunnetele. Laulude teemadeks on eelkõige usule pöördumine ja pühitsuselu, lahtiütlemine kaduvast maailmast ja andumine Kristusele kui taevasele peigmehele. Esmakordselt kohtab pietistlikus laulus ka misjonimõtteid (nt Karl Heinrich von Bogatzki „Wach auf, du Geist der ersten zeugen“ (EGB 241) < „Et ärka, Vaim“ (KLPR 245)). Laulutekstide stiil on tihti ülevoolav või sentimentaalne (nt Gerhard Tersteegeni „Ich bete an die Macht der Liebe“ (EGB 641) < „Ma kummardan Sind, armuvägi“ (KLPR 264)). (Albrecht 1995:46) Alates sajandi teisest aastakümnest maad võttev valgustusajastu tõi kaasa valgustusteoloogia, mis, koos vastava kirikupraktikaga, pidi tuginema mõistusele. Nõnda valitseb ka selle ajastu lauludes ratsionaalsus: kaitstakse kristlikku usku kahtluste eest (nt Ernst Moritz Arndti „Ich weiß woran ich glaube“ (EGB 357) < „Ma tean, mis mina usun“ (KLPR 281)), ülistatakse Looja töö eesmärgipärasust, edendatakse inimese vooruslikkust (nt Julie Katharina von Hausmanni „So nimm denn meine Hände“ (EGG 376) < „Oh võta mind, mu Jumal“ (KLPR 344)). Palju laule pole valgustusajast kirikulaulu varamusse jäänud. (Albrecht 1995:54)

19. sajand

Valgustusajastule järgnevas saksa romantismis tõuseb au sisse „vana hea aeg“. Taas hakatakse väärtustama reformatsiooni kahe esimese sajandi kirikulaule, seevastu valgustusaja laule peetakse kuivadeks ja jõuetuteks. Algab nn restauratsiooniliikumine, eriti laulutekstide puhul. Tekib nõudlus uute lauluraamatute järgi vanade lauludega. Restauratsiooniliikumises on täheldatavad kaks etappi: (1) alates reformatsiooni 300. aastapäevast hakkavad ilmuma 1817 kirjutised, mis nõuavad „isade laule algkujul“; (2) hakatakse nõudma ühtset lauluraamatut, mille tugisambad oleksid algne tekstikuju ja rütmiliselt elav koguduselaul (selleni jõutakse 1854). Paljudesse Saksa maakirikuisse aga jõuavad uue liikumise viljad alles sajandi viimasel veerandil. (Albrecht 1995:120–126) Liivi- ja Eestimaal jäävadki need väljaspoole jumalateenistuse korda, levides vaid koolis ja kooriliikumises (nt Alexander von Oettingeni *Sammlung kirchlicher Kernlieder für Schule und Haus*, I Eesti üldlaulupidu).

20. sajand

20. sajandil jätkus Saksamaal 19. sajandil alanud suund kirikumuusika uuendamiseks ja elustamiseks: püütakse uuesti kasutusele võtta hea minevikuvara ja luua uusi laule reformatsiooniajastu vaimus. Ajaloo uurimine viis välja kiriku vaimsele ümberkujunemisele Lutheri rajatud vundamendil. Tekkis ulatuslik laululiikumine, kus eriti noorsugu harrastas vana 16.–18. sajandi muusikat. Sellele ajastule omaselt hakati koraale töötlemata polüfooniliselt ja ühtlasi kaasaegse helikeele vahenditega (Ernst Pepping, Johann Nepomuk David, Hugo Distler, Günter Raphael, Siegfried Reda). Uuesti hakati tähelepanu pöörama liturgiale kui jumalateenistuse selgroole. Kõigis maades hakati tähelepanu pöörama oma rahvusliku koraalitüübi leidmisele. (Lepnurm 1999:157–158) Pärast teist maailmasõda hakkas eri maade ja konfessioonide kirikulauluvara tasapisi segunema. Sellisel piiride ületamisel omas olulist mõju ka 1960. aastail toimunud liturgiline uuendusliikumine nii roomakatoliku kirikus seoses II Vatikani kirikukogu otsusega kui ka protestantlikes kirikutes. 20. sajandi viimastel aastakümnetel mõjutasid kirikulaulu järjest enam ka džäss-, rokk- ja popmuusika.

1.3. Luterliku kirikulaulu ja lauluraamatu ajalugu Eestis

Kirikulaul Eestis reformatsiooniaegsel ajal

Reformatsiooniaegsest kirikulaulust on meil täna väga napp ettekujutus. Vanad liturgiaraamatud muutusid reformatsiooniga ülearusteks ja need kas hävitati või taaskasutati kõikvõimalike dokumentide köitmisel. Üksikud pärgamendipoognad rändasid koos arveraamatutega ja muu sellisega enamasti juba XVII sajandil Rootsi ja neid säilitatakse Rootsi Riigiarhiivis.¹ Nõnda ei olegi Eestis säilinud kohalikke keskaegse kirikulaulu käsikirju. Ainus

¹ Siitan, Toomas 1994. Eesti suurimast katolikuaegsest noodiraamatust. – Teater. Muusika. Kino, 2/1994, 72–78, lk 72.

terviklik keskaegne muusikakäsikiri on täna Eestis nn Preetzi koodeks – Preetzi benediktlaste nunnakloostri Saksamaal XVI sajandi alguses kirjutatud käsikiri.²

On olemas ka kaudseid andmeid kirikulaulu kohta reformatsiooniaegsel ajal, nt Liivimaa vanemas riimkroonikas räägitakse 12. sajandil Väina jõe ääres tegutsenud Segebergi augustiinlaste kloostri koorihärrast Meinardist, kes „neile luges ja laulis“³. Kroonik kirjeldab Meinardit, keda võib „pidada esimeseks teadaolevaks elukutseliseks Gregoriuse laulu esitajaks Eestis“⁴ nõnda: „Ta oli peente kommetega ning tark ja arukas. Ta mõistis anda rikkalikult õpetust ja nõu. Ta pööras paljusid, nii et kristlus neile armsaks sai“⁵.

Kuigi reformatsiooniga algas kirikulaulus uus ajajärk võib siiski oletada, et ka katolikaegne muusikamaterjal mängis vähemalt mingit rolli protestantliku muusikakultuuri keskkonnas. Selleks oletuseks annab alust näiteks Preetzi koodeksi esilehe allserva kirjutatud märkus: „Selle raamatu on Hindrick Kloth Oleviste kirikule kasutamiseks laenanud. Aastal 1571, paastu ajal“⁶.

Luterliku kirikulaulu algus Eestis

Eesti (kuni 1917. aastani Põhja-Lätit, Lõuna-Eestit ja Saaremaad hõlmav Liivimaa ning Põhja-Eestit hõlmav Eestimaa kubermang) evangeelne kirikulaul on alates 17. sajandist – ajast, mil me sellest midagi konkreetsemat teame – arenenud luterlikus vaimus. Ehkki 17. sajandil kuulus Eesti Rootsi kuningriigi ja pärast Põhjasõda 18. sajandil kuni 20. sajandi esimeste kümnenditeni Tsaari-Venemaa koosseisu, võib öelda, et kogu selle aja jooksul kuuluti siiski Saksa evangeelse kiriku mõjusfääri. 18.–19. sajandil mõjutas eesti evangeelset kirikulaulu tugevasti vennastekoguduse laul. Alates Eesti iseseisvumisest 1918. aastal, hakkas sellele järjest rohkem mõju avaldama ka Põhjamaade luterlus ja – lisaks Saksamaale – ka teiste maade protestantlik kirikulaul. Rahvakoraalide ehk kirikulaulude rahvasuus kujunenud variantide puhul on oluline mainida ka Lääne-Eestis ja Lääne-Eesti saartel elavate rannarootslaste pietistliku laulutraditsiooni ja ka teiste maade protestantliku kirikulaulu, sh angloameerika ja anglikaani kirikulaulu mõju.

Ehkki tänasele Eesti Evangeelsele Luterlikule Kirikule, nagu ka Skandinaavia ja Saksamaa luterlikele kirikutele ja roomakatoliku kirikule, on märgatavat mõju avaldanud liturgiline uuendusliikumine, ei ole 1991. aastal ilmunud „Kiriku laulu- ja palveraamatus“ see mõju veel tuntav, kuna EELK liturgiline komisjon alustas tööd 1990. aastatel.

17. sajand

Oletatavasti võis kunstiline värssõlge eesti keeles rakendamist leida juba enne 17. sajandi keskpaika (Neithal 2005). Siiski on kõik säilinud varasemad laulutekstid, mis leiduvad Tallinna

² Preetzi koodeksit säilitatakse Eesti Ajaloomuuseumi fondis.

³ Eelmäe, Urmas ja Enn Tarvel 2003. Liivimaa vanem riimkroonika. Tallinn: Argo, lk 22.

⁴ Jõks, Eerik 2006. Põgus pilguheit gregooriuse laulu interpretatsiooni lähiminevikku Eestis. – Teater. Muusika. Kino, 12/2006, 64–71, lk 64.

⁵ Eelmäe ja Tarvel 2003:22.

⁶ „Dut boeck heft Hindrick Kloth der kereken tho S. Olaus tho brukende gelehnett. Anno 1571 In der vastenn etc“, vt Siitan 1994:76.

Pühavaimu kiriku abiõpetaja Georg Mülleri 1600–1606 peetud jutlustes, Põhja-Eesti vaimuliku Heinrich Stahli 1637. aastal ilmunud lauluraamatus („Käsi- ja koduraamatu...“ II osa) ning Lõuna-Eesti vaimuliku Joachim Rossihniuse lõunaeestikeelse käsiraamatu (1632) käsikirjalises lisan, proosatõkelised (Ross 2016).

Esimene lõppriimiline silbilis-rõhuline kirikulaulude väljaanne „Uus eesti lauluraamat“ (*Neu Ehstnisches Gesangbuch*) ilmus 1656. aastal. Selle laulude tõlkijaiks olid kirikuõpetajad Reiner Brockmann, Martin Gilläus, Heinrich Göseken ja Georg Salemann (Ross 2013). Raamatus on 241 laulu, selle kordustrukid anti välja 1673 ja 1693.

Sajandi lõpukümneteil pääses eesti keelealal Liivimaa kindralsuperintendendi Johann Fischeri toel maksvusele arusaam, et kirjakeele arendamisel tuleb lähtuda tegelikust keekekasutusest, mitte abstraktsetest analoogiale tuginevaist reegleist, nagu seda olid teinud sajandi keskpaiga kirjakeele arendajad. Fischeri vaateid asusid ellu viima noored vaimulikest keelereformaatorid Adrian Virginius ja Johann Hornung, kes valdasid eesti keelt väga hästi (Ross 2016). 1685 avaldas Adrian Virginius lõunaeestikeelse 133 lauluga lauluraamatu „Wastne Tarto Mah Kele Laulo Rahmat“, mille teine, autori parandatud ja täiendatud trükk ilmus 1690. aastal. 1694 andis Johann Hornung välja uuendatud põhjaeestikeelse „Ma Kele Laulo Ramatu“, mis sai oma 117 lauluga oluliseks verstapostiks eesti kirjakeele kujunemisel. Raamatu kordustrukid ilmus 1702. aastal.

18. sajand

Kui Virginiuse ja Hornungi lauluraamatute mõju kohta toleaegele eestlaskonnale on vähe teada, siis esimeseks keelereformist kantud lauluraamatuks, mis rahva seas tõesti levis, võib pidada pietistlike vaimulike üllitatud 1721. aasta lauluraamatut „Eesti-Ma Kele Laulo-Ramat“ (Ross 2016).

Lauluraamat ilmus kolmanda osana kirikukäsiraamatust, mille väljaandjateks valiti 1720. aastal Heinrich Gutsleff Kullamaalt, Johann Middendorff Keilast, Hermann Johann Heitzig Koselt ja Anton Thor Helle Jürist (Põldmäe 1939:46). Lauluraamatusse võeti sisse peaaegu kõik 1694. aasta lauluraamatu tõlked, millele lisati 139 uut laulu (Sissejuhatus 1958 [1899]:V), kasutades sealjuures ka teiste kaasaegsete pastorite laulutõlkeid (Põldmäe 1939:46).

1741 lisati lauluraamatule vennastekoguduse vaimus lauludest koosnev lisakogumik „Monned Kaunid Waimolikkud Laulud“. Sellega sai valmis eesti rahva jaoks nn vana lauluraamat, mis oli järgneva ligi pooleteise sajandi jooksul kõikjal Eestis kiriku lauluraamatuna tarvitusel (Sissejuhatus 1958 [1899]:V).

19. sajand

1854 osutasid Pärnu praostkonna õpetajad Liivimaa sinodil lauluraamatu puudustele ja nõudsid selle parandamist. Nende ettepanek ei leidnud sinodil heakskiitu, kuid Eestimaa sinod võttis mõtte omaks ning kutsus kokku lauluraamatu parandamise komisjoni. Komisjoni liikmeteks sai kirikuõpetajaid mõlemast kubermangust: Adalbert Hugo Willigerode Karulast, Friedrich Wilhelm Anton Hasselblatt Karuselt, Carl Anton Ferdinand Hörschelmann Koselt jt. 1869. aastal,

esimese Eesti üldlaulupeo eel, valmis komisjoni töö tulemusena „Eesti Ma rahwa Laulo-ramat“, mis jäi kirikus kasutusele 30 järgneva aastaks.

1887 alustas tööd uus Liivimaa sinodi määratud lauluraamatukomisjon, mille koosseisus oli juba ka eesti päritolu vaimulikke nagu Jaan Bergmann Paistust ja Martin Lipp Nõost. Komisjoni tööviljana ilmus 1895. aastal lauluraamat nimega „Vaimulikud laulud“. Selle revideerimiseks kutsuti 1896. aastal ellu Liivimaa ja Eestimaa ühine komisjon, mille liikmeks sai teiste hulgas tollal juba Peterburis vaimulikuna töötav Jakob Hurt. (Sissejuhatus 1958 [1899]:V–VII) 1899. aasta kevadel valmis komisjoni töö tulemusena „Uus lauluraamat“, milles oli 635 laulu ja mis jäi kasutusse kuni Eesti Vabariigi taastamiseni 1991. aastal.

Alates Adrian Virginiuse 1685. aasta lauluraamatust kuni 19. sajandi viimaste aastakümneteni anti välja ka Tartu-keelseid lauluraamatuid, mis langesid oma sisu poolest põhijoontes kokku Tallinna-keelsetega. Siis aga pääses kirjakeelena maksvusele Tallinna keel.

20. sajand

Eesti Vabariigis ilmus 1920. ja 1930. aastail väiksemaid lauluraamatuid, nt „Vaimulikud laulud“ (I 1923, II 1934) ja „Laste lauluraamat“ (1932 ja kordustrukid). Siiski oli kirikus peamiselt kasutusel „Uus lauluraamat“, mida trükiti Eestis viimast korda 1938. aastal. Sellesse oli tehtud mõningal määral keelelisi parandusi ja lisatud veidi uusi laule, nii tõlkeid kui ka eesti algupärandeid. Järgmine „Uue lauluraamatu“ trükk ilmus väliseesti kiriku algatusel 1948. aastal Rootsis ja selle trükikulud kandis Luterlik Maailmaliit. Uustrüki vajaduse tingis asjaolu, et 1944. aastal nõukogude võimu eest põgenedes said väga vähesed kaasa võtta oma lauluraamatu. Vahepealseid aastaid aitasid üle elada mõned Saksamaal ja Rootsis trükitud väiksemate laulude arvuga kogumikud.

Kümme aastat hiljem andis Eesti eksiikirik lauluraamatu uuesti välja. See trükiti 1958. aastal Soomes Pieksamäel ja selle väljaandmist toetas Luterliku Maailmaliidu Soome Rahvuskomitee. 1958. aasta lauluraamatus oli laulude arv juba 748. Seeläbi oli väliseesti kiriku jaoks lauluraamatu probleem üsna pikaks ajaks lahendatud.

Eesti Vabariigi esimesel perioodil ja nõukogude võimu ajal pärast teist maailmasõda algatati mitmel korral uue lauluraamatu koostamine, kuid see jäi eri põhjustel soiku. Nt 1956. aastal moodustati lauluraamatukomisjon, mis tegi 1958. aastal ettepaneku anda välja 656 lauluga uus lauluraamat 1899. aasta lauluraamatu alusel. Komisjon oli viimase laule tunduvalt keeleliselt kohendanud, vähese kasutusega laule välja jätnud ja hulga uusi laule lõppu juurde lisanud. 1960. aastaks oli aga selge, et koostatud lauluraamat trükki ei lähe – osalt poliitilistel põhjustel, osalt aga kirikusisese tugeva kriitika tõttu.

Pärast teist maailmasõda hakkas „Uue lauluraamatu“ eksemplaride arv Eesti NSV kogudustes tasapisi vähenema, mistõttu tuli hakata kasutama laululehti. 1980. aastail lauldigi kirikus suures osas laululehtedelt.

1976 kutsuti EELK-s kokku uus lauluraamatukomisjon. Lauluraamatu uuendustöö põhimõtted said sõnastatud ja kinnitatud 1979. aastal. Samalaadset tööd oli alustatud ka väliseesti kirikus. 1986. aastal Stockholmis peetud piiskopliku nõukogu koosoleku otsusel otsustati ühendada nii kodumaal kui eksiilis lauluraamatu uuendamise tegelevate inimeste jõud. 1987 kinnitati

Torontos lauluraamatu uuendamise kava. Moodustati laiapõhjaline ühiskomisjon, mille liikmeteks olid nii kodu- kui väliseesti oma ala parimad asjatundjad: kirikuõpetajad, kirikumuusikud ning ka keele- ja trükiala eksperdid. Kahe järgneva aasta jooksul peeti tõsiselid koosolekuid Tallinnas, Stockholmis ja Torontos.

12.–13. juunil 1990 Tallinnas toimunud EELK kirikukogul hinnati komisjoni töö heaks ja uus lauluraamat, „Kiriku laulu- ja palveraamat“ (KLPR) võis 1991. aastal Torontos ilmuda. Soome Evangeelse Luterliku Kiriku abil ja vahendusel korraldati trükikulude katmine Eesti koguduste tarbeks. 1991. aasta lauluraamatu kordustrukki anti välja juba 1992. aastal Tallinnas.

Praeguseks on „Kiriku laulu- ja palveraamatust“ olemas neli, nii sisu kui vormi poolest üksteisest rohkem või vähem erinevat trükki üldise trükivõrgu 85 000 eksemplari. (Salumäe 2011)

Kui kõik Eesti lauluraamatud alates 17. sajandi lauluraamatuist kuni 1899. aasta „Uue lauluraamatu“ sisaldasid vaid kirikulaulutekste, mille harmoniseeritud meloodiad olid koondatud vastavasse koraaliraamatusse (neist tuntum on saksa päritolu läti vaimuliku Johann Leberecht Ehregott Pücheli 1839. aasta koraaliraamat), siis 1991. aasta KLPR-i võib nimetada esimeseks Eesti lauluraamatuks, milles laulutekstidega on vastavusse viidud ka meloodiad.

Pärast Eesti taasiseseisvumist on EELK-s välja antud mõned noortelaulikud (viimane 2011) ja Taizé laulik (2009).

1.4. Kirikulaulu ja lauluraamatu roll luterlikus teoloogias, liturgias ja usuelus

Apostel Paulus kirjutab Kolossa kogudusele (Kl 3,16): „Kristuse sõna elagu rikkalikult teie seas, kõiges tarkuses õpetage ja manitsege üksteist psalmide, hümnide ja vaimulike lauludega, laulge kogu südamest tänulikult Jumalale!“ Nii me näeme, et koguduse laul on üks osa sellest, kuidas Kristuse sõna rikkalikult meie seas elab.

Martin Luther oli seisukohal, et vaimulikke laulutekste tuleb luua selleks, et evangeelium Jeesusest Kristusest jõuaks inimesteni ka laulu kaudu (WAB 3:220).

Kirikulaul on osa nii Jumala sõna kuulutamisest kui koguduse palvest Jumala poole. Hea lauluraamat on nagu hea jutlus, mis talletub mällu ja selgitab Jumala sõna ning äratav huvi selle vastu. Piiblikeskne kirikulaul kirjeldab vähem laulja tundeid ja mõtteid ning rohkem Jumalat ja tema tegusid. Kui suur osa ühiskonnast ei ole juba lapsepõlvest piibliloo tundmist kaasa saanud, on seda vajalikumad laulud, mis Piibli teksti sõna-sõnalt või ümber jutustavad.

Üks tunnustatumaid evangeelse kirikumuusika uurijaid Friedrich Blume on evangeelse kirikumuusika juurtena nimetanud kolme asjaolu: evangeelsel kirikumuusikal on 1) aktuaalne iseloom; 2) rahvuslik iseloom; 3) liturgiline iseloom. (Blume 1965:3)

Kirikumuusika aktuaalne iseloom tähendab Blume jaoks seda, et et reformatsiooni käigus võeti kasutusele käepärane, tollane kaasaegne rahva-, kunst- ja kirikumuusika ning seati uue õpetuse teenistusse. Seda mõtet edasi arendades võib öelda, et evangeelses, sh luterlikus kirikulaulus pole ka 21. sajandil välistatud mitte ükski muusikastiil, eeldusel, et see kannab evangeeliumi.

Kirikumuusika rahvuslik iseloom tähendab Blume jaoks seda, et evangeelse kirikumuusika abil püüdsid reformaatorid kõnetada erinevaid ühiskonnagruppe: rahvamuusika abil kõige laiemat ringi lihtrahvast, saksa kunstlaulu abil linnakodanlust ning rahvusvahelise kunstmuusika (eelkõige Madalmaade koolkonna vokaalpolüfoonia) abil haritud eliiti, vaimulikku seisust ja humanistliku linnakultuuri kandjaid. Ka seda mõtet võib edasi arendada. Kui 16. sajandi Saksamaal toitus evangeelne kirikulaul saksa rahvalaulust ja kunstlaulust, siis 21. sajandi luterlikus rahvakirikus peaks see toituma kohaliku rahva laulust ja kunstmuusikast, Eesti puhul eesti rahva- ja rahvalikust laulust ning eesti heliloojate muusikast. Ka rahvusvaheline kunstmuusika kui üks 16. sajandi evangeelse kirikulaulu allikaid ei tohiks 21. sajandi luterlikus rahvakirikus, sh Eesti luterlikus kirikus tähelepanuta jääda.

Kirikumuusika liturgiline iseloom tähendab Blume jaoks seda, et Luther ei piiranud kirikumuusikat üksnes laulu ja selle kunstiliste võimalustega, vaid jättis alles pidepunktid reformatsioonieelse jumalateenistuse liturgilistes seostes ja traditsioonides. Luther ei taotlenud muusikalise jumalateenistuse uut vormi, vaid selle vormi muutmist uues vaimus. Arendades seda mõtet edasi, võib öelda, et kui Luther säilitas seosed ja traditsioonid eelneva liturgilise traditsiooniga, siis ka 21. sajandi luterliku rahvakiriku muusika peaks haakuma eelneva liturgilise traditsiooniga. Eesti puhul tagab selle liturgilises perspektiivis sidusus kehtiva liturgilise traditsiooni ja käsiraamatutega, muusikalises ja hümnoloogilises perspektiivis eelnevate lauluraamatute, eeskätt KLPR-iga.

Lauluraamat ja kiriku liturgia

Muusika, sh kirikulaul on jumalateenistuse ja kirikliku talituse osa, mis aitab kogudusel osaleda liturgias, tunnistada oma usku, palvetada ja ühiselt vastata kuulutatud sõnale. Kogudus kasutab jumalateenistustel laulmiseks lauluraamatut. (EELK jumalateenistuste ja talituste juhend (2013), § 191, 195)

Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku jumalateenistused ja talitused peetakse EELK piiskopliku nõukogu poolt 19. veebruaril 2009 kehtestatud kordade järgi, mille aluseks on:

1) 1902. aastal Evangeeliumi Luteriusu kindralkonsistoriumi poolt välja antud **Agenda** ehk Käsiraamat Evangeeliumi-Lutheruse-usu kogudustele Vene riigis (I ja II jagu) koos vastavate redaktsiooniliste parandustega: 1) 1951. aastal Rootsisis Uppsalas välja antud Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Agenda redaktsioon (kordusväljaanded 1979 ja 1994); 2) Kiriku Laulu- ja Palveraamatus esitatud peajumalateenistuse patutunnistuse, pihitalituse patutunnistuse, apostliku usutunnistuse, Nikaia usutunnistuse ja Meie Isa palve redaktsioon. (EELK XXII Kirikukogu otsus, 12.06.1990)

2) 2007. aastal EELK liturgiakomisjoni poolt välja antud **Kirikukäsiraamat**, mis koosneb neljast osast (kõik eraldi köidetena): Jumalateenistuste käsiraamat (2009), Lugemiste raamat (2010),

Talituste käsiraamat (2009) ning Pühitsemiste ja õnnistamiste käsiraamat (2010). (EELK jumalateenistuste ja talituste juhend 2013, § 3–4)

EELK liturgiline komisjon (tegutses aastail 1991–2005, aastast 2005 piiskopliku nõukogu liturgiakomisjon) sõnastas 1996. aastal välja antud „Jumalateenistuste juhendis“ liturgia-uuenduse üldpõhimõtted ja praktilised eesmärgid. Uuendusprotsessis rõhutati kahte ülesannet: 1) kiriku vaimse elu uuenemine; 2) vana liturgilise pärandi elavdamine nüüdisaegset inimest kõnetavaks jumalateenistuseks.

Liturgiauuenduse praktilised eesmärgid määratleti järgmiselt: 1) jumalateenistuse sisuline selgus; 2) jumalateenistuse terviklikkus; 3) jumalateenistuse osaduslikkus; 4) jumalateenistuse voolavus ja loomulikkus; 5) jumalateenistuse mitmekesisus; 6) jumalateenistuse palveelu süvendamine. (Paenurm 2005)

13. novembril 2012 EELK piiskopliku nõukogu poolt kehtestatud „Jumalateenistuste ja talituste juhendis“ määratletakse kolm peamist faktorit, mis suunavad koguduse jumalateenistuselise vorme ja jumalateenistuste kuju: 1) liturgia osaduslik iseloom (liturgia olemus); 2) jumalateenistuse ülesehituse sisu ja sisemine loogika (sh ka kirikuaasta); 3) konkreetse koguduse nägu. Viimase all mõeldakse koguduse traditsioone ja võimalusi, osalejate armuande, kirikuruumi, kultuurikeskkonda, aktuaalseid maailma või kohalikke sündmusi. Neid faktoreid arvesse võttes saab kogudus kujundada oma jumalateenistust. (EELK jumalateenistuste ja talituste juhend 2013, § 9–10)

EELK liturgilise komisjoni tegevus uute liturgiliste materjalide koostamisel ja tutvustamisel, mis päädis Kirikukäsiraamatu valmimisega 2007. aastal, oli osa 20. sajandi liturgiauuendusliikumisest, mis hõlmas paljusid luterlikke kirikuid ja mille eesmärgiks oli kiriku vaimne uuenemine liturgia sügavama mõistmise ja selles aktiivsema osalemise kaudu (Tiitus 2015). (Liturgiauuenduse kohta vt ka allpool p 3.5.).

1.5. Lauluraamatu uuendamise luterlik ja oikumeeniline kontekst

Kõikidele kristlastele ühine on psalmide laulmine. See on algse kiriku pärand templiteenistusest Jeruusalemmas ning sünagoogist. Siia lisanduvad lauldavad pühakirja tekstid, millest kõige tuntumad on *Gloria in Excelsis* (Lk 2:14), *Benedictus* (Jh 20:19), *Magnificat* (Lk 1:46–55) ja *Nunc Dimittis* (Lk 2:25–32).

Tänapäeva kristlikute kirikute lauluraamatute oikumeeniline sisu peegeldab kiriku ühist tegevust üle terve maailma, täites nii Jeesuse misjonikäsku erinevates paikades ja erinevates keeltes. Sellele lisandub suuremates kirikutes globaalne dimensioon, eriti paigus, kus on erinevatest rahvastest sisserändajaid ja ümberasujaid. Sel puhult võib erineda kirikulaulude keel ja isegi muusikaline stiil.

Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku lauluvarale on „Uue lauluraamatu” ja ”Kiriku laulu- ja palveraamatu” vahepeelsel ajal lisatud laulusõnu ja -viise erinevatest allikatest, mida on leidunud nii ümberkaudsete maade luterlikus lauluvaras kui ka erinevate vagadusliikumiste, eriti vennastekoguduse laulu- ja koraaliraamatutes. Kui kõneleme nn Punscheli koraaliraamatust (1839) kui luterliku traditsiooni kandjast, siis võib leida selle koraaliraamatu lisades palju viise, mis on pärit nn „Barby koraaliraamatust” (1799). Juba 1920. ja 1930. aastatel välja antud kogumikes (Vaimuliku laulud I ja II) võib leida vabakoguduste, metodisti kiriku (Wesley vennad) ja Inglismaa (anglikaani) Kiriku kirikuteülest lauluvara, mis on rahva seas kogunud üha enam populaarsust nii Eestis kui ka rahvusvaheliselt. Soome kiriku kaudu on samuti lisandunud vaimulikku lauluvara, sealjuures mitte ainult peajumalateenistuste tarvis, vaid ka laste- ja noortetöoga seotud üritustel, olgu need siis õppetunnid või laagrid.

Kui vaadata kaasaegset Eesti oikumeenilist maastikku, siis Eesti Kirikute Nõukogu (EKN) üks vili on oikumeeniline noortelaulik „Oiku” (2003). Tollane EKN-i president, piiskop Einar Soone kirjutab lauliku eessõnas: „Loodan, et sellesse laulikusse koondatud vennaskirikute laulupäränd, mida õpime tundma, rikastab meid usulisel teekonnal ja kinnitab sallivust ning armastust üksteise vastu, ühendab meid teekäijatena, töetsijatena, kristlastena. Oleme Jumala lapsed erinevate väljendusviiside ja mitmepalgelisusega. See on Jumala õnnistus, et võime kuuluda tema perekonda.”

Teine laulik, EELK Laste- ja Noorsootöö Ühenduse poolt välja antud „Kirikunoorte laulik” (2011) jätkab oikumeenilise ja globaalse lauluvara kasutusele võtmise traditsiooni. Lisaks levivad Taizé laulud erinevates kogudustes peetavate Taizé palvuste ning noorte- ja lasteüritustega seotud palvuste kaudu.

Kolmandana väärib ära märkimist „Sõduri laulu- ja palveraamat” (1997), mis on mõeldud sõduritele, kes teenivad väliolukorras, välismissioonidel. Lauluraamat sisaldab 87 laulu ja palvet nii protestantidele, katoliiklastele, õigeusklikele, juutidele kui ka islamiusulistele.

2. EELK „Kiriku laulu- ja palveraamatu” (1991) tugevused ja parendusvaldkonnad

Uue lauluraamatu koostamine tähendab mh tasakaalu leidmist ühelt poolt traditsiooni ja järjepidevuse ning teiselt poolt uuenduse ja ajakohasuse vahel. Nii olemasoleva muutmata kujul säilitamine kui ka muutmise eeldab nii objektiivsete kui ka emotsionaalsete argumentide põhjalikku kaalumist. Seepärast analüüsis lauluraamatukomisjon 2018. aastal praeguse KLPR-i tugevusi ja parendusvaldkondi, toetudes mh ka 2017. ja 2018. aastal läbi viidud fookusgruupiintervjuude ning küsitluse tulemustele. Kuivõrd lauluraamat on suurel määral seotud inimeste individuaalsete eelistustega ning koguduse traditsiooni taustaga, ei ole tugevuste ja parendusvaldkonade määratlemisel mõistlik seada eesmärgiks konsensusse saavutamine. Seepärast kajastab ka alljärgnev tugevuste ja parendusvaldkondade loend

komisjoni seisukohti, millega enamik komisjoni liikmetest nõustus, ent milles komisjoni ja ka laiemalt kiriku liikmetel võib olla eriarvamusi.

KLPR-i tugevused

Üldiselt võib KLPR-i hinnata heaks lauluraamatuks, mis vastab hästi eesti luterlikule vagaduslaadile ning on, vaatamata mõningatele puudustele, rahva poolt hästi omaks võetud. KLPR on „meie“ lauluraamat. Samuti on see EELK lauluraamatute seas esimene nootidega lauluraamat. Raamatus on häid luterlikke ja evangeelseid laule, mida tuntakse paljudes maades ning mis eri keeltes, kuid samal viisil lauldes, liidavad eri rahvusest luterlasi. Neid laule tuleks hoida. KLPR on universaalne, sisaldades ühes köites nii lauluraamatut kui mitmesuguseid lisamaterjale (lektsoonid, palved jne).

KLPR-i **vorming** on üldjoontes käepärane ja mugav. Positiivne on kahe erinevas suuruses lauluraamatu olemasolu (n-ö koguduse raamat ja kodune raamat). Paber on hea. Sobib hästi, et ühel leheküljel on üks laul, mitte rohkem. Leheküljenumbriid asuvad heas kohas.

Üldine **temaatiline struktuur** on hea, kaasa arvatud peatükid ning palvetekstide olemasolu. Positiivseks võib hinnata ka seda, et KLPR sisaldab lisaks lauludele leksionaari ja jumalateenistuse kordasid.

Tekstid on otsekohesed, arusaadavad ja selged, sõnumi edastajatena tugevad. Laulutekstid on üldjoontes teoloogiliselt ja õpetuslikult korrektsed.

KLPR-is on palju häid **lauluviise**. Tugevuseks on oluliste evangeelsete n-ö tuumiklaulude olemasolu. Samuti tuleb hinnata kõrgelt asjaolu, et see on esimene nootidega lauluraamat.

KLPR-i parendusvaldkonnad

Üldiselt on erinevad puudused (keelelised, teoloogilised ja muusikalised) seotud konkreetsete lauludega. KLPR-is on liiga palju rususaid koloriite, meloodiaid ja tekste, vähe on rõõmsaid ja helgeid.

KLPR-i **vormingus** on ebamugav, kui laul asub lehe eri pööretel, sest nii ei saa korruga jälgida meloodiat ja sõnu. Seda tuleks küljendusel silmas pidada. Lehekülgede numeratsioon peaks olema kogu raamatu ulatuses ühtne. Tähestikuline register on raskesti leitav, sisukord on halvas kohas, registrite asukoht ja valik ei ole piisav. Tulevases raamatus võiks olla koguni kolm registrit: tähestikuline ja temaatiline register ning sisukord (nn tegelik järjekord). Kasutamisel tuntakse puudust järjehoidjatest.

Laulude temaatiline jaotus vajab ümberkorraldamist. Kohati on temaatiline jaotus küsitav, sh kuna mitmed laulud seostuvad mitme teemaga. Liiga vähe on laule advendiajaks, suureks neljapäevaks, kolmainupühaks, miiklipäevaks, pühakute päevadeks, küünlapäevaks, tuhkapäevaks, täiskasvanute ristimiseks, maarjapäevaks jne. Vajadus oleks ka nelipühade järgsete pühapäevade spetsiifiliste laulude järele, mis parafraseeriks ja arendaks antud pühapäeva teemat ja/või perikoopt. Lauluraamatus võiks olla ka Eesti Vabariigi hümn. Teisalt on KLPR-is palju laule, mida vähe kasutatakse, mõned laulud jäävad ajaliselt väga kaugeks. Ka koorilaulud ei peaks olema lauluraamatus. Lauluraamat võiks sisaldada hümnoloogilist teavet.

Tekstide keeleline kuju vajab parandamist. Vanemate laulude puhul tuleks kaaluda salmide lisamist, mis laulude lühendamise käigus on KLPR-ist välja jäetud. Puudu on laulutekstidega seotud pühakirjaviited. Laulutekstides esineb küsitavusi. Keel on kohati vananenud, palju laule algab sõnaga „oh“ jne.

Muusikalisest aspektist on puuduseks eesti meloodiate vähesus. Juurde oleks vaja rahvakoraale, Eesti autorite loomingut. Nende leidmiseks võiks korraldada konkursse. Ka teiste maade laule, sh eriti läti, leedu ja skandinaavia laule võiks uues lauluraamatus olla. Saksa päritolu laulude osakaal võiks olla väiksem. Paljude laulude helikeel ei kõneta tänapäeva inimesi, eriti noori. Vähe on psalmilaule.

Helistikud on kohati liiga kõrged, puuduvad akordimärgid. Mittevajalik on sama teksti esitamine mitmel viisil (A ja B variant). Uues raamatus võiks leiduda ka rütmiseeritud koraale. Mitmehäälsuse osas arvamused lahknevad: on neid, kes soovivad mitmehäälselt raamatut, ja neid, kes peavad seda liiga mahukaks (noodid suurendavad mahtu) või arusaamatuks inimestele, kelle nooditundmine on nõrk (keeruline on meloodiat jälgida, kui „täppe“ on palju).

3. Lauluraamatu teoloogilised lähtealused

3.1. Laulude teoloogiline sõnum ja temaatika

Komisjon analüüsis Eesti ala lauluraamatute temaatilist struktuuri ja fookusgruupiintervjuudes ja küsitlustes tõstatatud teemasid ning koostas loendi teemadest, mis koostatavas lauluraamatus peaks olema esindatud kas uue teemana, senisest suurema kaaluga või mitmekesisemate alateemadega. Eesti ala üheksa tähtsama luterliku lauluraamatu (1637, 1656, 1685, 1694, 1721, 1741, 1869, 1899, 1991, lisaks nende kordustrukid, vrd Ross 2014) rubriikide võrdlusest joonistusid välja 21 tähtsamat rubriiki.

Lauluraamatukomisjoni 2017. ja 2018. aastal korraldatud fookusgruupiintervjuudest ja küsitlusest selgusid teemad, mida soovitakse koostatavas lauluraamatus kindlasti või senisest rohkem näha. Samuti selgus küsitlusest ja fookusgruupiintervjuudest rubriike, mida ei määratle mitte niivõrd teoloogiline sõnum/teema, kuivõrd žanr, traditsioon vms põhimõte:

- Maailma teiste luterlike kirikute kaasaegne lauluvara
- Martin Lutheri laulud
- Rahvakoraalid
- Oikumeeniline lauluvara
- Piiblilugusid käsitlevad laulud
- Vabakoguduslikud laulud
- Psalmid
- Taizé-laulud

*Millise teoloogilise sõnumiga laulud peavad kindlasti olema esindatud uues lauluraamatus?
Millise teoloogilise sõnumiga/temaatikaga laulude osakaalu on vaja suurendada?*

Lauluraamatukomisjoni otsus:

* koostatava lauluraamatu laulud peavad kuulutama evangeeliumi Jeesusest Kristusest ja olema kooskõlas EELK õpetuse alustega, milleks on Vana ja Uus Testament ning neid seletavad Apostlik, Nikaia ja Athanasiuse usutunnistus, Augsburgi muutmata usutunnistus ja teised usutunnistuskirjad, mis on kogutud Liber Concordiae'sse (EELK põhikiri §4);

* laulude osa struktuuri ja sisukorda koostamisel võtta arvesse seda, et Eesti ala üheksa tähtsama lauluraamatu ajaloolises võrdluses välja toodud 21 olulisemat rubriiki oleks esindatud:

- Advent
- Jõulud
- Aastavahetus
- Kristuse kannatamine ja surm
- Kristuse ülestõusmine
- Kristuse taevaminemine
- Nelipüha
- Kolmainupüha
- Tänu laulud
- Ristimine
- Armulaud
- Patt, piht ja meelega parandus
- Usk
- Õigeksmõistust ja õigekssaamisest
- Kannatusest ja vaimulikust võitlusest
- Kristuse kirikust ja kogudusest
- Surmast ja ülestõusmisest
- Viimsest kohtust ja igavesest elust
- Hommikulaulud
- Õhtulaulud
- Söögilaulud;

* laulude osa struktuuri ja sisukorra koostamisel arvestada, et seal oleks esindatud nelipühajärgsete pühapäevade teemad, võimalusel arvestades pühapäeva perikoopidega;

* suurendada järgmise temaatikaga laulude arvu:

- advent,
- Suur Neljapäev,
- kolmainupüha,
- küünlapäev,
- maarjalaulud,
- apostlite- ja pühakutelaulud,
- mihklipäev,
- tänu- ja ülistuslaulud,
- täiskasvanute ristimine,
- Püha Õhtusöömaaeg,
- kirik ja kogudus,
- kodu ja perekond (emadepäev, isadepäev, sünnipäev, ristivanemad),
- inimestevahelised suhted (sõprus, armastus, osadus, leppimine, teenimine).

* lisada laule järgmistel uutel teemadel:

- igapäevane hingehoid (sh kaasajale omased probleemid nagu depressioon, sõltuvused, läbipõlemine, suhtekriisid jt),
- pühitsuselu (tuleb otsustada, kas vajab eraldi rubriiki või sisalduvad vastavad laulud teiste rubriikide all),
- palverännakulaulud,
- vastutus loodu eest (sh loodushoid),
- usutunnistuslaulud (usutunnistust parafraseerivad või viisistatud usutunnistused), matuselaulud (arvestades matusetalituse missioloogilist aspekti mitmekesistada matuselaulude temaatilist spektrit),
- kirik ja kristlane ühiskonnas (kristlaste roll kogukonna teenimisel, tervendamisel, lepitamisel, ühendamisel),
- Eesti Vabariigi hümn.

Komisjoni töö käigus võib teemasid lisanduda.

3.2. Laulude seos piiblitekstidega

Aastal 1900 kirjutas Pärnu Eliisabeti koguduse õpetaja Johannes Hasselblatt: „Nagu maast mitmesugused wiljad, nii on piibli sõnast mitmesugused raamatud väljakaswanud. Tähtsamad nendest on meie katekismuse ja laulu raamat. Piibli salmid seletawad neid ära, tõendawad ja kinnitawad nende õpetust ja tunnistust.“ (Hasselblatt 1905:3)

Raamatus, mille eessõnast tsitaat pärineb, on piiblisalmidega „põhjendatud“ Lutheri „Väikest katekismust“. Aasta varem ilmunud „Uues lauluraamatus“ on sama teatud koguduse lauluvaraga. Eelkäinud põlvkondade kogemust arvesse võttes tuleks koostatavas lauluraamatus iga laul varustada lühikese piibli viitega. See toetab laulude valimist kirjakohtadest lähtuvalt (abiks tuleb sel juhul kirjakohtade register, mis võib asuda ka lauluraamatust eraldi) ja tuleb igale lauljale meelde, et kõik, mis kirikus aset leiab, sh koguduse laul, peab seisma pühakirja kindlal alusel.

Seda laulu, mille puhul pole sisust lähtuvalt võimalik viidata Piiblile, ei saa võtta kiriku lauluraamatusse. Samuti tuleb vältida laule, milles sõnum on ebaselge või mitmeti tõlgendatav, eriti kui niisugune mitmetimõistetavus seab ohtu laulu seose Jumala sõnaga ega ole seetõttu kasutatav ristirahva ühisel jumalateenistusel.

Kas vajame konkreetseid piibli viiteid?

Lauluraamatukomisjoni otsus:

* siduda kõik laulud lühikese piiblitekstiga, võttes eeskujuks 1899. a „Uue lauluraamatu“.

3.3. Luterlik lauluvara lauluraamatus

Tuumiklaulude määramisel lähtutakse M. Jaansoniga järgnevast määratlusest, võttes aluseks nii 16. sajandi lätteid kui ka lauluraamatukomisjoni poolt läbi viidud küsitluste tulemusi.

Luterlikud tuumiklaulud on:

- 1) alates 1524. aastast evangeelseis lauluraamatus ilmunud laulude tekstid, mitte nende viisid. Siiski on mõnede laulutekstidega seotud kindlad viisid, mis on oma nime saanud nende tekstide esimeste sõnade järgi: nt „Vom Himmel hoch, da komm ich her“ („Ma tulen taevast ülevalt“) või „Nun danket alle Gott“ („Oh võtkem Jumalat“).
- 2) aastail 1524–1545 Martin Lutheri välja antud või temaga otseselt seotud evangeelsete lauluraamatute laulud (Blume 1965:30, Leaver 2017:163–180).
- 3) reformatsiooniajastul 1517–1560 ja nn konfessionalismiajastul 1560–1750 loodud kirikulaulud. (Blume 1965:XI, Albrecht 1995:5)
- 4) enam esinevad laulud, mis Eesti ala lauluraamatute teoloogiliselt pädevad väljaandjad (sh lauluraamatukomisjonid) on Saksa evangeelse kiriku lauluvarast Eesti ala lauluraamatute jaoks välja valinud.

Luterlike tuumiklaulude nimistu (2018) sisaldab 319 laulu, mille tekste on enam kasutatud Eesti alal ajavahemikus 1637–1991 välja antud lauluraamatutes. Nimistus on laulude pealkirjad saksa keeles, kuna see võimaldab alati viidata laulu originaalile, mille tekst võib olla tõlkimise käigus

muutunud (nt laul „Ein Feste Burg“ oli kuni 19. sajandi viimase veerandini eesti keeles käibel pealkirjaga „Meil tuleb abi Jumalast“, hiljem aga pealkirjaga „Üks kindel linn ja varjupaik“). Lisaks on vaadeldud nende laulude esinemist Alexander von Oettingeni koostatud ja 1872 ilmunud „Kiriklike tuumiklaulude kogumikus“ (Oettingen 1872; nimistus viitega „Oettingen“), Anna Humala koostatud ajavahemikus 1524–1750 loodud koraaliviiside nimistus (Humal 2018; tuumiklaulude nimistus viitega „Humal“,) ja 2018. aastal EELK-s läbi viidud nn spetsialistide kvantitatiivuuringu tulemustes (Lauluraamatukomisjon 2018 a, c, d, tuumiklaulude nimistus viitega „Küsitlus“).

Milline on luterlike koraalide tuumik, mis peaks kindlasti sisalduma lauluraamatus?

Lauluraamatukomisjoni otsus:

* käsitleda tuumiklauludena eelkõige tekste koos viisidega;

* valida lauluraamatusse luterlikud tuumiklaulud M. Jaanson (2018) esitatud loendist, lähtudes põhimõttest, et luterlikud tuumiklaulud oleksid esindatud kõigis lauluraamatu peamistest rubriikidest;

* valiku tegemisel

**võtta arvesse lauluraamatu laulude kogumahtu, lähtudes põhimõttest, et luterlike tuumiklaulude osakaal oleks samaväärne KLPR-i luterlike tuumiklaulude osakaaluga,

**võtta võimaluse piires arvesse spetsialistide ja koguduseliikmete uuringus väljendatud seisukohti ja eelistusi,

** lähtuda esmajoones laulutekstidest, võttes arvesse viiside võimalikult mitmekesist kasutamist,

** võtta arvesse, et lauluraamatus oleks esindatud A. Humala (2018) poolt koostatud loend luterlikest koraaliviisidest, millel on oluline mõju oreli- ja vaimuliku vokaalmuusika kujunemisele.

3.4. Oikumeeniline lauluvara lauluraamatus

Interkonfessionaalse suhtluse rahvusvaheline intensiivistumine pärast teist maailmasõda on oikumeenilise kirikulaulu repertuaari näol jätnud jälje erinevate rahvaste luterlike kirikute lauluraamatutesse. Selline tendents on oikumeenilise mõtteviisi laienemisega kaasnev loomulik nähtus. Nõukogude okupatsiooni tõttu algas oikumeenilise liikumise intensiivsem periood Eestis mõnevõrra hiljem, koos Eesti Kirikute Nõukogu asutamisega 1989. aastal. See võib ka olla põhjus, miks „Kiriku laulu- ja palveraamat“, mida Eesti Kirikute Nõukogu asutamise ajal juba koostati ja mis ilmus 1991. aastal, ei sisalda veel endas nii suures mahus oikumeenilist repertuaari. Kirikulaulu oikumeenilise repertuaari populariseerimises näitas Eestis teed

„Oikumeeniline noortelaulik“ OIKU (OIKU 2003) ja mõnevõrra ka „Eesti kaitseväge laulu- ja palveraamat“ (1997).

Koostatavas lauluraamatus on kavas suurendada oikumeenilise lauluvara osakaalu. Sellist vajadust toetasid ka läbiviidud uuringute tulemused. Spetsialistide küsitlusest ilmnes, et 70% vaimulikest ja organistidest näeb lauluraamatus oikumeenilise lauluvara suurendamise vajadust. Vastanud koguduseliikmetest näeb 56% vajadust oikumeenilise lauluvara suurendamiseks.

Eesti oikumeeniline liikumine on mitmes aspektis teeninud hea rahvusvahelise tuntuse ja tunnustuse. Üheks selleks valdkonnaks on oikumeeniliselt laiapõhjaline Kirikute Nõukogu, kuhu kuuluvad kümme liikmeskirikut, alates õigeusu ja roomakatoliku kirikust kuni seitsmenda päeva adventistide ja karismaatilise episkopaalkirikuni välja. Sellest tulenevalt on põhjendatud koostatavasse lauluraamatusse oikumeeniliste sõsarkirikute mitmekülgsete ja inspireerivate kirikulaulude lisamine.

Samuti on oluline oikumeenilise lauluvara suurendamine koostatavas lauluraamatus repertuaari selles valdkonnas, mis hõlmab oikumeenilistel jumalateenistustel ja teistel koosviibimistel sageli kasutatavaid laule, nt „Amazing grace“ ja „Be though my vision“, kusjuures laulutekstid on tõhusama kasutamise huvides mitmekeelsed.

Millist oikumeenilist lauluvara peaks uus lauluraamat sisaldama?

Lauluraamatukomisjoni otsus:

* suurendada mõnevõrra oikumeenilist lauluvara ning lisada senisest rohkem anglikaani, roomakatoliku, õigeusu ja Eestis tegutsevate vabakoguduste lauluvara nende koguduste tunnustamiseks ja osaduse tugevdamiseks.

3.5. Lauluraamat ja liturgiauuendus

Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku jumalateenistuste ja talituste aluseks on EELK piiskopliku nõukogu poolt 19. veebruaril 2009 kehtestatud korrad, mis sisalduvad Agendas (1951) ja Kirikukäsiraamatus (2009).

30.05.2018 tegi EELK piiskoplik nõukogu, lähtudes vajadusest liikuda EELK-s suurema õpetusliku ja liturgilise ühtsuse suunas, otsuse algatada EELK ühtse jumalateenistuste ja kiriklike talituste käsiraamatu (agenda) kooskõlastamine ja kirikukogule heakskiitmiseks esitamine, võttes aluseks EELK Kirikukäsiraamatu (2009) ja viies selles sisse vajalikud muudatused, et Kirikukäsiraamatus sisalduvad liturgilised korrad oleksid kohandatavad Agendat (1951) kasutatavatele kogudustele. Kuigi piiskoplik nõukogu ei seadnud ühtse jumalateenistuste ja kiriklike talituste käsiraamatu (agenda) vastuvõtmiseks ajalisi raame, on ootuspärane, et see

protsess toimub uue lauluraamatu koostamisega paralleelselt. (EELK piiskopliku nõukogu 30. mai 2018 koosoleku protokoll nr 1)

Kas lauluraamat jätkab EELK liturgiauueenduse teoloogilisi põhimõtteid ja eesmärke?

Lauluraamatukomisjoni otsus:

Uue lauluraamatu koostamisel lähtuda põhimõttest, et

* lauluraamat teeniks kogu Eesti Evangeelset Luterlikku Kirikut;

* lauluraamat oleks ühildatav niihästi Agenda (1951) kui Kirikukäsiraamatu (2009) jumalateenistuste ja kiriklike talituste kordadega, seda nii lauluraamatu kontseptsiooni, laulude kui ka liturgilist ja õpetuslikku materjali sisaldavate lisade poolest;

* koguduselaul ja lauluraamat nii laulude kui liturgilist ja õpetuslikku materjali sisaldavate lisadega soodustaks

**jumalateenistuse osaduslikkust (osadust Jumalaga ja üksteisega),

**jumalateenistuse sisemist loogikat, sh kirikuaasta rütmis elamist,

** iga koguduse eripära ja tavade väärtustamist.

4. Lauluraamatu muusikalised lähtealused

4.1. Lauluraamatus sisalduvad muusikastiilid ja lauluviiside päritolu

Nii 2017. aasta sügisel läbi viidud fookusgruppide intervjuudest kui nende tulemustest lähtuvalt 2018. aastal tehtud kvantitatiivse ringi tulemustest ilmnes, et eri huvirühmades (organistid, vaimulikud, noored, täiskasvanud) on ootused muusikaliste stiilide mitmekesisuse ja laulude päritolu osas erinevad. Üldiselt siiski leiti, et nii muusikastiilide kui laulude päritolu mitmekesisus võiks olla suurem. Seejuures tuleks siiski arvestada sellega, et muusikastiilide mitmekesistamisel ei satutaks vastuollu traditsioonide säilitamisega (mis samuti oli üks olulisemaid eri rubriikides domineerinud ootusi). Teiste maade laulude võtmisel uude lauluraamatusse saab lähtuda erinevate lauluraamatukomisjoni liikmete poolt koostatud lauluraamatute ülevaadetes nimetatud lemmiklauludest. Seejuures tuleks siiski jälgida, et laulud vastaksid EELK õpetuse alustele. Valdav enamus vastanutest pooldas eesti rahvakoraalide toomist lauluraamatusse.

Milliste muusikaliste stiilide osakaalu on vaja suurendada või vähendada?

Milliste maade ja kirikute lauluviise võiks lauluraamatus suurendada või vähendada?

Kas ja millisel määral võtta lauluraamatusse rahvakoraale?

Lauluraamatukomisjoni otsus:

* lisada eri muusikastiilides, eeskätt spirituaali, gospelsi ja folki stiilis ning võimalusel ja vajadusel ka teistes stiilides kirikulaule;

* suurendada senise KLPR-iga võrreldes oluliselt rahvakoraalide arvu. Soovitavalt võiksid need olla esindatud kõikides rubriikides;

* tuua märgatavalt esile vaimulik regilaul. Vaimuliku regilaulu vaadelda mitte ainult kui muusikastiili, vaid kui vanade regilaulutekstide kaudu sideme otsimist esivanemate ristiusu kaemusega;

* inkorporeerida lauluraamatusse mõned Taizé kogukonna laulud, sh eriti sellised, mis võiks leida kasutamist peajumalateenistustel, ning vajadusel ja võimalusel ka teiste kristlike kogukondade muusika;

* lisada mõned Gregoriuse laulu traditsioonist pärinevad proosatekstilised kirikulaulud.

4.2. Koraalide rütmiseerimine

Kontseptsioonis peetakse rütmiseerimise all silmas eelkõige luterlike tuumiklaulude (vt p. 3.3.) algse rütmipildi taastamist.

Rütmiseerimise olulisemateks pooltargumentideks on: 1) paljud eri maade kirikud laulavad koraale rütmiseeritult, oleksime ühtsemad teiste luterlike maadega; 2) ühetaolise rütmiga laulmine võib olla monotoonne, selleks et anda elurõõmu läbi vaimuliku laulu, peaksid need olema hoogsama rütmiga; 3) ajalootruuduse seisukohalt on õigem laulda koraale nende esialgsete rütmidega.

Rütmiseerimisel tuleb arvestada mh järgmiste vastuargumentidega: 1) ollakse harjutud vanamoodi ja ei nähta põhjust, miks peaks muutma; 2) sõnade välted võivad muutuda eesti keelele sobimatuks; 3) organistid on eelneva mänguviisiga harjunud ja ei soovi ümber õppida.

Rütmiseerimisel tuleb lahendada ka mitmeid küsimusi iga konkreetse laulu puhul erinevalt nagu nt: Mis võtta aluseks? Kas taastada ainult rütm või ka meloodia? Millised algallikad võtta aluseks? Kuidas leida kõige algsem variant? Kui palju arvestada teiste luterlike maade eeskujuga? Nendele küsimustele vastamiseks on tuleb moodustada eraldi töörühm.

Millise põhimõttelise seisukoha võtame koraalide rütmiseerimise osas?

Lauluraamatukomisjoni otsus:

* toetada koostatavas lauluraamatus rütmiseerimist ehk kirikulauluviiside algkuju taastamist eeskätt 16.–18. sajandist pärinevate luterlike tuumiklaulude puhul. Teha vastav otsus iga üksiku laulu kohta eraldi;

* peab soovitavaks, et üldjuhul jääb rütmiseeritud lauluviisidel koostatavas lauluraamatus üks viisikuju. Komisjon võib põhjendatud erijuhtudel pidada vajalikuks koostatavas lauluraamatus kahe viisikuju esitamist.

4.3. Laulude muusikaline esitus

Laulude muusikaliste parameetrite all analüüsis lauluraamatukomisjon järgmisi punkte: noodipilt, ühe- ja mitmehäälsus, meloodia, harmoonia, rütmika, akordimärgid, helistikud, fraseeringud jm. Selleks kasutati erinevate lauluraamatute uuringuid, fookusgrupi intervjuusid, uuringu tulemusi ja arutelusid komisjonis.

Kas laulud tulevad neljahäälsed või ühehäälsed? Kuidas laule fraseeritakse? Kas kasutatakse akordimärke?

Lauluraamatukomisjoni otsus:

- * kasutada läbivalt viierealist noodijoonestikku ja viiulivõtit;*
- * lauluraamat on läbivalt ühehäälnne, aga mitmehäälsust ei välistata seal, kus see on stiilist või žanrist tulenevalt hädavajalik;*
- * koostada organistide jaoks eraldi mitmehäälnne koraaliraamat;*
- * mitte loobuda fraseerimisest, püüda fraase lähtuvalt teksti sisemisest loogikast mõistlikkuse piires pikendada;*
- * vaadata iga laulu puhul noodipildis märgid eraldi üle, lähtudes olemasolevast KLPR-ist;*
- * kaaluda olemasolevate KLPR-is kasutatud hingamismärkide asendamist alternatiivsete märkidega, mis oleks paremini arusaadavad;*
- * kasutada läbivalt meetrilisele muusikale omaselt noodivarsi ja taktijooni, välja arvatud nende laulude puhul, kus stiil või žanr eeldab teistsugust lähenemist;*
- * komisjon peab vajalikuks tähtharmonias saateharmoonia lisamist, kuid mitte kõigi laulude puhul. Akordimärke tuleks kasutada nii palju, kui on minimaalselt vajalik laulude muusikaliseks saateks. Akordimärkides ei pea kajastuma koraaliraamatu harmoonia;*
- * pöörata lauluraamatus tähelepanu sellele, et kohati on helistikud KLPR-is laulmiseks liiga kõrged, ning vajadusel helistikke madaldada. Lauluraamatus ja organisti koraaliraamatus peavad helistikud olema samad.*

4.4. Koraaliraamatu koostamise põhimõtted

Lauluraamatukomisjon analüüsis mõlema koraaliraamatu tugevusi ja nõrkusi praktilise kasutatavuse seisukohast. Selleks kasutati erinevate lauluraamatute uuringuid, organistide fookusgrupi intervjuu ning uuringu tulemusi ja arutelusid komisjonis.

Analüüsi (detailsemal kujul leitav lauluraamatukomisjoni materjalides) saab kasutada vastav tööühm edasises töös erinevate aspektide täpsustamisel.

Kuna kõik organistid ei soovi või ei suuda harmoniseerida laule ühehäälselt lauluraamatust, leiti, et koostatava lauluraamatu juurde on kindlasti vaja ka neljahäälsel versiooni.

Kas ja millistest põhimõtetest lähtuvalt koostatakse organisti koraaliraamat?

Lauluraamatukomisjoni otsus:

- * toetada neljahäälse, laulutekste sisaldava koraaliraamatu koostamist organistile;*
- * hinnates kõrgelt puhkpillimuusika tähendust kiriklikus muusikakultuuris, pidada prioriteediks orelimuusikat. Seepärast ei pea komisjon eraldi neljahäälse pasunakooridele mõeldud koraaliraamatu väljaandmist koraaliraamatu väljaandmise esimeses etapis mõistlikuks, vaid soovitab selle vajalikkuse küsimuse juurde tulla pärast uue koraaliraamatu väljaandmist;*
- * sama viisi puhul ühildada helistikud ja fraseeringud lauluraamatus ja koraaliraamatus ning koraaliraamatu siseselt;*
- * viia helistikud laulmisele sobivale kõrgusele;*
- * toetada ressursside olemasolul koraaliraamatule lisamaterjali koostamist, mis sisaldab intonatsioone (lühikesi, umbes kaheksataktilisi eelmänge).*

5. Lauluraamatu keelelised lähtealused

5.1. KLPR-i tekstide keeleline redigeerimine ja uute laulude kasutuselevõtt

Uute laulutekstide loomisel ja tõlkimisel on lisaks keelelisele ja teoloogilisele arusaadavusele ülejäänud kriteeriumid samad, mis on aluseks ka olemasolevate tekstide üle võtmisel uude lauluraamatusse (sobitumine eesti vagaduslaadiga; temaatiline olulisus lauluraamatu kui terviku seisukohalt; tänapäevane keelekasutus jms). Seejuures tuleb arvestada nn juurdunud tavaga – kui mõni sõna või väljend, mis keeleliselt on konarlik, on armsaks saanud ja samuti on selle tähendus üldiselt üheselt mõistetav, siis selliste sõnade ja väljendite väljavahetamine ei ole õigustatud.

Millistest põhimõtetest lähtuvalt peame vajalikuks LR tekste redigeerida?

Lauluraamatukomisjoni otsus:

* laulutekstides seada prioriteediks tekstide keeleline ja teoloogiline arusaadavus;

* vähendada anakronisme ja arhaisme (nt 'katk', 'panen mõõga vööle', 'reisikepp') ning riimi ja/või värsimõõdu eesmärgil või muul põhjusel sisalduvaid väärvorme (nt 'see peal' pro 'selle peal'; 'lepita' pro 'lepitada'; 'näit'nud' pro 'näidanud', 'otsegu' pro 'otsekui') ja partikleid (nt paljudel juhtudel 'oh', 'ju');

* luua uued tõlked (mitte olemasolevaid kohandada) nende laulude puhul, mis otsustatakse kindlasti uude lauluraamatusse jätta, ent mille keeleline kuju on ebarahuldav (nt tõlge on vananenud või ebaõnnestunud; teksti kunstiline tase on madal vms);

* vähendada paralleeltekstide (samal viisil kahe erineva teksti sisaldumine lauluraamatus variantidena, nt 32A ja B) arvu;

* jälgida teksti ja meloodia kooskõla, arvestades eesti keele rõhkude ja väldetega rütmikas (nt lühikese vokaali ja pika noodi vastuolu sõnavormides 'poja', 'rist' jmt).

6. Lauluraamatu temaatiline jaotus

Analüüsidest KLPR-i tugevusi ja parendusvaldkondi (vt eespool ptk 2), hindas komisjon selle üldist temaatilist struktuuri heaks. Samas leiti, et laulude temaatiline jaotus vajab ümberkorraldamist, kuna kohati on temaatiline jaotus küsitav ning mitmed laulud seostuvad mitme teemaga. Spetsialistide küsimustikule vastanutest leidis 61%, et KLPR-i temaatiline jaotus on sobiv, ning 25% leidis, et see on üldjoontest sobiv, kuid lisada tuleks uusi rubriike.

Sarnaselt KLPR-iga lähtub lauluraamatu temaatilise jaotuse kavandi I osa kirikuaastast. KLPR-ist mõnevõrra erinevalt lähtuvad osad II-IV Kolmainu Jumala isikutest ja vanakiriklike usutunnistuste trinitaarsest tõlgendusest (Isa – Poeg – Püha Vaim, loomine-lunastus-pühitus), V osa sisaldab laule kiriklikeks talitusteks, VI osa koondab laule, mis kõnelevad elust maailmas ja ühiskonnas, ning VII osa surma, ülestõusmise ja igavese eluga seonduvaid laule. Osade II-VII temaatilisel kavandamisel on olnud osaliseks eeskujuks Norra luterliku kiriku lauluraamat, samas on jälgitud, et kõik olulisemad KLPR-is sisalduvad rubriigid ja alajaotused oleksid esindatud ka uue lauluraamatu temaatilises jaotuses. Osa VIII sisaldab liturgilisi laule.

KLPR-i temaatilisest jaotusest on kavandis välja jäetud järgmised rubriigid: „Tunnistamine ja teenimine“ (selles rubriigis olevad laulud on võimalik esitada rubriikides „Usk Jeesusesse“, „armastus ja teenimine“), „Kristlik lootus“ (selles rubriigis olevad laulud on võimalik kajastada rubriikides „Usk Jeesusesse“ ning „Jumala kaitse ja juhtimine“. Alternatiiv: luua eraldi rubriik 5.2 „Lootus ja rõõm“), „Haigus ja tervis“ (võimalik kajastada rubriigis „Jumala abi eluraskustes ja kriisides“), „Vanadus“ (võimalik kajastada rubriigis „Kodu ja perekond“ ja „Jumala abi eluraskustes ja kriisides“), „Isamaa ja valitsus“ (ühendatud rubriigis „Isamaa ja ühiskond“),

„Ühiskond ja õiglus“ (ühendatud rubriigis „Isamaa ja ühiskond“), „Koorilaulud“ (komisjoni otsus on koorilaule lauluraamatusse mitte võtta).

Missugune peaks olema lauluraamatu temaatiline jaotus?

Lauluraamatukomisjoni otsus:

* laulude temaatilise jaotuse kavandamisel võtta aluseks:

** praeguse KLPR-i temaatiline jaotus;

** 21 tähtsamat rubriiki Eesti ala lauluraamatutes 1637–1991 (vt eespool ptk 3.1.);⁷

** komisjoni otsus KLPR-is esindatud rubriikide kohta, milles sisalduvate laulude arvu oleks vaja suurendada (vt eespool ptk 3.1.);⁸

** komisjoni otsus lauluraamatusse lisatavate rubriikide kohta (vt eespool ptk 3.1.);⁹

** nelipühajärgsete pühapäevade teemad koos vanakiriklike perikoopidega.

Koostatava lauluraamatu temaatilise jaotuse kavand

Märkused

I KIRIKUAASTA

- 1.1 Advendiaeg - Kristuse tulemine *
- 1.2 Jõulud - Kristuse süünd
- 1.3 Aastavahetus - Jeesuse nimi
- 1.4 Kolmekuningapäev - Kristuse ilmumine
- 1.5 Küünlapäev - Kristuse templissetoomine *
- 1.6 Tuhkapäev ja palvepäev
- 1.7 Paastuaeg - Kristuse kannatamine
- 1.8 Paastumaarjapäev (Maarja kuulutamispüha)
- 1.9 Palmipuudepüha
- 1.10 Suur Neljapäev - Püha Öhtusöömaaeg *
- 1.11 Suur Reede - Kristuse surm
- 1.12 Vaikne Laupäev
- 1.13 Ülestõusmispühad
- 1.14 Taevaminemispüha
- 1.15 Nelipühad - Püha Vaimu and
- 1.16 Kolmainupüha *
- 1.17 Jaanipäev
- 1.18 Surnuaiapäha ja surnute mälestuspüha
- 1.19 Mihklipäev *

⁷ Nendele rubriikidele vastavad jaotused on märgitud allpool toodud kavandis rohelises kirjas.

⁸ Nendele rubriikidele vastavad jaotised on märgitud allpool toodud kavandis tärniga.

⁹ Nendele rubriikidele vastavad või neid sisaldavad jaotised on märgitud allpool toodud kavandis oranžis kirjas.

- 1.20 Lõikustänupüha
- 1.21 Usupuhastuspüha
- 1.22 Pühakutepäev
- 1.23 Hingedepäev
- 1.24 Kirikuaasta lõpp ja igavikupühapäev
- 1.25 Jumalaema Maarja
- 1.26 Apostlid ja pühakud *

II JUMAL, MEIE LOOJA

- 2.1 Tänu ja ülistus *
- 2.2 Loodus ja keskkond
- 2.3 Aastaajad
- 2.4 Jumala kaitse ja juhtimine

III JUMALA ARM KRISTUSES

- 3.1 Kristus, meie Päästja
- 3.2 Usk Jeesusesse
- 3.3 Patt ja meelearandus
- 3.4 Õigeksmõistmine usu läbi
- 3.5 Kristuse järgimine ja usuvõitlus

Uudse rubriigina Kristuse järgimine, pühitsuselu

IV PÜHA VAIM JA KIRIK

- 4.1 Jumala sõna
- 4.2 Kirik ja kogudus *
- 4.3 Pühakoda
- 4.4 Kiriku pühitsemine
- 4.5 Jumalateenistus
- 4.6 Palve ja eestpalve
- 4.7 Vaimulik amet - ordinatsioon - introduktsioon
- 4.8 Kristuse tunnistamine ja misjon

V KIRIKLIKUD TALITUSED

- 5.1 Ristimine *
- 5.2 Piht
- 5.3 Armulaud
- 5.4 Konfirmatsioon
- 5.5 Laulatus
- 5.6 Õnnistamised
- 5.7 Matus ja lahkunute mälestamine

Suurendada täiskasvanu ristimise laulude arvu

Laulud erinevateks õnnistamistalitusteks, sh kodu õnnistamine
Matusetalituse missioloogilist aspekti arvestades mitmekesisendada matuselaulude temaatilist spektrit

VI INIMENE JUMALA MAAILMAS

6.1 Armastus ja teenimine *

6.2 Kodu ja perekond *

6.3 Lapsed ja noored

6.4 Hommik

6.5 Õhtu

6.6 Igapäevane leib

6.7 Igapäevane töö

sõprus, osadus, armastus,
teenimine, leppimine
emadepäev, isadepäev,
ristivanemad, sünnipäev

6.8 Jumala abi ja lohutus eluraskustes

6.9 Isamaa ja ühiskond

6.10 Reisil ja palverännakul

Igapäevane hingehoid, sh kaasaja
inimese spetsiifilised probleemid
nagu depressioon, sõltuvused,
läbipõlemine, suhtekriisid
Eesti Vabariigi hümn; kiriku ja
kristlase roll kogukonna
teenimisel, tervendamisel,
lepitamisel, ühendamisel)
Sisaldab palverännakulaule

VII SURM JA IGAVENE ELU

7.1 Surm ja ülestõusmine

7.2 Viimne kohus ja igavene elu

VIII LITURGIILISED LAULUD

8.1 Usutunnistuslaulud

Nelipühajärgsete pühapäevade teemade kajastamine lauluraamatu temaatilises jaotuses:

Kaduvad ja kadumatud aarded – 3.1, 3.2, 3.4

Kutse Jumala Riiki – 3.1, 3.2

Kadunud ja jälle leitud – 3.3, 3.4

Halastage – 6.1

Issanda teenistuses (apostlite pühapäev) – 1.22, 1.26, 3.5

Armastuskäsk – 6.1

Kirgastatud Kristus – p. 1.4

Tõde ja eksitus – 3.3, 3.5

Ustavus Jumala andide kasutamisel – 6.1, 6.9

Soosinguajad – 1.24, 7.2

Enese läbikatsumine – 3.2, 3.3, 3.5

Jeesus – meie aitaja – 6.8

Meie ligimene – 6.1

Tänulikkus – 2.1

Jumala hoolitsus – 2.4, 6.8

Jeesus annab elu – 3.1, 3.2, 7.1, 7.2

Kristlase vabadus – 3.1
 Suurim käsk – 6.1, 6.9
 Usk ja uskmatuse – 3.2, 3.4, 3.5
 Jeesuse saadikud – 1.26, 4.8
 Usuvõitlus – 3.5
 Andke üksteisele andeks – 6.1, 6.9
 Kahe riigi kodanik – 6.9
 Surmast ellu – 7.1, 7.2
 Usu vastupidavus katsumustes – 3.5
 Valvake – 1.24
 Kristus – taeva ja maa Issand – 1.24

7. Psalmid

7.1. Psalmide kasutamine lauluraamatus

Enamuses siiani ilmunud reformatsioonijärgsete kirikute lauluraamatutes, sh KLPR-is, ei sisaldu lauldavaid proosatekstilisi Vana Testamendi (VT) psalme. Need on pigem uuema aja märk.

Pühakirja proosatekstilise kirikulaulu naasmisel luterlikku praktikasse mängib tõenäoliselt üsnagi olulist rolli 20. sajandil luterlikes kirikutes läbi viidud liturgiauuendus, mis toimus vähemalt mõningases Vatikani II kirikukogu mõjuväljas.

Kas võtta kasutusele kogu psalter või üksnes kirikuaasta pühapäevade ja pühade proopriumi psalmid?

Lauluraamatukomisjoni otsus:

* kaasata lauluraamatusse lauldavad psalmid põhimõttel, et esindatud on vähemalt proopriumi psalmid või nende osad kirikuaasta järjekorras alates adventist kuni igavikupühapäevani.

7.2. Psalmide viisistamine

Psalmide viisistamise osas uues lauluraamatus ei ole Eesti kirikulaulu kogukonnas konsensust. Eriarvamusi on mitmel tasandil, nt kas eelistada traditsioonilist ühehäälsel vormelitel põhinevat läänekiriklikku psalmide laulmist või õigeusu (olgu siis bütsantsi või slaavi eripäraga) traditsioonist pärinevat ühe- või mitmehäälsel laulmist või veel mõnda kolmandat lahendust (nt heebrea meloodika kasutamist, regivärsilist psalmilaulu jm).

Kuigi psalme on võimalik viisistada vägagi erinevalt ja sellise erinevuse rakendamine uues lauluraamatus ei ole välistatud, tundub Eestis senise praktika ja koguduse kaasamise seisukohast eelistus kuuluvat pigem traditsioonilisele ühehäälsel vormelitel põhinevale läänekiriklikule psalmide laulmisele. Kuid ka siin on eriarvamusi stiilide osas.

Millisest traditsioonist lähtuvalt viisistame psalmid?

Lauluraamatukomisjoni otsus:

* pidada psalmide viisistamisel silmas kogudusekesksust – materjal peab olema kogudusele laulmiseks jõukohane ning võimalikult ühtemoodi mõistetav ja kasutatav.

8. Jumalateenistuste korrad

8.1. Jumalateenistuste, palvuste, kiriklike talituste kordade kasutamine lauluraamatus

Lauluraamatu koostamise lähteülesanne näeb ühe eesmärgina ette lauluraamatu vastavusse viimise kehtivate liturgiliste kordade ja perikoopide süsteemiga. Lauluraamatu struktuuri ja ülesehituse osas näeb lähteülesanne ette kolmanda osana „Jumalateenistuste ja palvuste korrad“.

KLPR-i lisas „Jumalateenistused“ sisaldub kolm liturgilist korda: 1) jumalateenistus armulauaga; 2) jumalateenistus armulauata; 3) hommiku- ja õhtupalvused (üks palvuse kord, mida saab kasutada nii hommiku- kui õhtupalvusena). Kõik nimetatud korrad pärinevad Agendast (1951) ning on esitatud nootidega. Kiriklike talituste kordi KLPR-is ei ole.

Nii spetsialistide kui koguduseliikmete küsitlusest ilmnes, et lauluraamatus soovitakse näha eelkõige armulauaga jumalateenistuste korda, sõnajumalateenistuste korda, päevapalvuste kordi ja hädaristimise korda. 10. aprillil 2018 toimunud lauluraamatukomisjoni, liturgia-komisjoni ning jumalateenistuse ja kirikumuusika komisjoni sümposiumil leiti suhteliselt üksmeelselt, et koostatavasse lauluraamatusse võiksid tulla kaks armulauaga jumalateenistuse korda – Kirikukäsiraamatu ja Agenda järgi, et sinna võiks panna palvusi, ent et seal ei peaks sisalduma talituste korrad. Küsimuses, kas lisada lauluraamatule perikoopide tabel või I lugemisaasta rida, ei leitud üksmeelt. Samuti ei leitud üksmeelt küsimuses, kas lisada lauluraamatule kollektad või mitte.

Milliste jumalateenistuste, palvuste, kiriklike talituste korrad peaksid sisalduma lauluraamatus?

Lauluraamatukomisjoni otsus:

* III osas „Jumalateenistused ja palvused“ esitada

** armulauaga jumalateenistuse (missa) korrad, mis vastavad Agendale (1951) ja Kirikukäsiraamatule (2009). Jumalateenistuste korrad esitatakse nootidega, Kirikukäsiraamatu missa kord esimese missamuusikaga,

** sõnajumalateenistuste korrad, mis vastavad Agendale (1951) ja Kirikukäsiraamatule (2009). Jumalateenistuse korrad esitatakse nootidega, Kirikukäsiraamatu jumalateenistuse kord esimese muusikaga,

** päevapalvuste (tunnipalvuste) korrad,

** mõned universaalsed palvuse korrad kirikus ja väljaspool kirikut kasutamiseks;

* kiriklike talituste kordade osas esitada:

** hädaristimise kord ja matusetalituse kord, mille viib läbi ilmik,

** ristimise, konfirmatsiooni, laulatuse ja matuse tutvustused.

8.2. Kirikuaasta, proopriumi ja leksioonide kasutamine lauluraamatus

KLPR-i lisas P (Palveraamat) on ära toodud „Pühakirja tekstid igapäevaseks lugemiseks“, mille all leiame kõigiks kirikuaasta pühapäevadeks ja pühadeks välja kirjutatud evangeeliumi ja epistli. Mõneks kirikupühaks (jõulupüha, vana-aasta, Suur Reede) on toodud ka Vana Testamendi perikoobid. Tegemist on vanakiriklike evangeeliumide ja epistlite ridadega, nagu need on säilinud luterlikus traditsioonis. (Siim 2015) Eraldi on KLPR palveraamatu osas rubriik „Kirikupühade palveid“, mis sisaldab erinevatest ajastutest pärit palveid olulisemateks kirikupühadeks. Agenda (1951) nagu ka selle varasem eelkäija Agenda (1902) eeldavad, et pühapäeval jumalateenistusel loetakse kaks leksiooni – epistel ja evangeelium, üks neist kahest loetakse altariit enne usutunnistust ja teine jutluse alusena.

Nii spetsialistide ja koguduseliikmete küsitlustele vastajate hulgas kui ka 10. aprillil 2018 toimunud lauluraamatukomisjoni, liturgiakomisjoni ning jumalateenistuse ja kirikumuusika komisjoni sümpoosionil oli suhteliselt võrdselt neid, kes pidasid vajalikuks Pühakirja tekstide lisamist KLPR-iga samas mahus kui neid, kelle meelest piisab kirjakohtade viidetest. Korduvalt märgiti siiski, et Piibli tekstid võiksid olla lauluraamatu e-versioonis.

Kuidas tuleks lauluraamatus kajastada kirikuaastat, proopriumi ja perikoope?

Lauluraamatukomisjoni otsus:

* esitada kirikuaasta pühapäevade ja pühade piiblilugemised viidetena: kolme lugemisaasta Vana Testamendi lugemine, epistel ja evangeelium;

* trükitud lauluraamatus Pühakirja tekste mitte välja kirjutada, küll aga teha seda lauluraamatu e-versioonis.

9. Palved

9.1. Palvete kasutamine lauluraamatus

Lauluraamatu lähteülesandes tõdetakse, et lauluraamat on vahend koguduselaulu elavdamiseks, mitmekesistamiseks ja rikastamiseks ning selle kaudu kiriku liturgilise elu süvendamiseks ja kristlase usu- ning palveelu edendamiseks. Konkreetse vajaduse ja eesmärgina nimetatakse lähteülesandes kogudusliku ja individuaalse palveelu abimaterjalide rikastamist. Lauluraamatu struktuuri II osana näeb lähteülesanne ette alajaotust nimega „Palved“.

Nii spetsialistide kui koguduseliikmete küsitlusele vastanutest enamus leidis, et koostatavas lauluraamatus võiksid sisalduda palvetekstid sarnaselt KLPR-iga. Mh rõhutati korduvalt, et palved peaksid olema sõnastuselt tänapäevased, samuti rõhutati vajadust lühikeste, mõnelauseliste palvete järele inimesele, kellel puudub oskus või harjumus palvetada. 10. aprillil 2018 toimunud lauluraamatukomisjoni, liturgiakomisjoni ja jumalateenistuse ja kirikumuusika komisjoni sümpoosionil leiti üksmeelselt, et koostatav lauluraamat võiks varasemate lauluraamatute eeskujul sisaldada lisaks kirikulaulule ka palveid ja isiklikku või perekondlikku palveelu toetavat materjali ning et palvete osa aluseks sobib KLPR-i struktuur kirikuaasta ja nädalapäevade kaupa, lisada võib kaasustega seotud palveid, vanadele palvetele lisada tänapäevaseid.

Milliseid palved peaksid sisalduma lauluraamatu lisas?

Lauluraamatukomisjoni otsus:

Koostatava lauluraamatu osas „Palved“

* pakkuda koguduslikku, perekondlikku ja isiklikku palveelu toetavat materjali (juhiseid ja mõtisklusi palvetamiseks ning konkreetseid palvetekste);

* lähtuda päevaaegade rütmist (hommiku-, õhtu- ja söögipalved), nädala rütmist (palved nädalapäevadeks), kirikuaasta rütmist (palved kirikuaasta pühadeks ja perioodideks), jumalateenistuse ja kiriklike talituste rütmist (palved jumalateenistuseks, pihiks, armulauaks, ristimiseks, laulatuseks, matuseks jm kiriklikeks talitusteks);

* lähtuda põhimõttest, et lisaks vanakiriklikele ja luterlikele palvetekstidele oleks esindatud tänapäevasest kontekstist, elukorraldusest ja probleemidest lähtuvaid ning kaasageses keeles sõnastatud palveid.

9.2. Õpetuslike ja usutunnistuslike tekstide kasutamine lauluraamatus

Erinevalt oma varasematest eelkäijatest ei sisalda KLPR katekismust ega muid EELK õpetuse aluseks olevaid tekste või kiriku usku ja õpetust seletavaid materjale. Erandiks vaid KLPR-i lõppu paigutatud apostlik usutunnistus, Nikaia usutunnistus ja Meie Isa palve.

Koguduseliikmete küsitlusest selgus, et enamik vastajaist peab vajalikuks apostliku usutunnistuse, Nikaia-Konstantinoopoli usutunnistuse ja Meie Isa palve tekstide lisamist koostatavasse lauluraamatusse. Kolmandik vastajaist peab soovitavaks ka Väikese Katekismuse ja/või Augsburgi usutunnistuse teksti lisamist lauluraamatule.

10. aprillil 2018 toimunud lauluraamatukomisjoni, liturgiakomisjoni ning jumalateenistuse ja kirikumuusika komisjoni sümpoosionil leiti üksmeelselt, et lisaks apostlikule usutunnistusele, Nikaia usutunnistusele ja Meie Isa palvele võiks lauluraamatus olla lühike ja tänapäeva inimesele arusaadavas keeles sõnastatud lühikokkuvõte EELK usust ja õpetusest.

Millised õpetuslikud ja usutunnistuslikud tekstid peaksid sisalduma lauluraamatu lisan?

Lauluraamatukomisjoni otsus:

* lauluraamatusse paigutada Meie Isa palve, vanakiriklikud usutunnistused ja lühike ususeletus ehk kokkuvõte kirikuõpetusest tänapäevases keeles.

10. Lauluraamatu maht ja vorming

Ajal, mil KLPR valmis (1991), polnud saada eestikeelseid palveraamatuid. Seepärast oli oluline, et see sisaldaks lisaks lauludele ka muud jumalateenistuseks ja inimeste palveeluks olulisi tekste. KLPR eessõnas (lk IX) võime lugeda: „Palved võeti suures osas J. Kõpu „Väikesest Palveraamatust“ (1958) ja leksioonid vanakiriklikest perikoopidest“. Kaasaegsemaid palvetekstid, mis lisati KLPR-i, on järgmistelt autoritelt: Oskar Gnadenteich, Harri Haamer, Jaan Kiivit jun., Armand Leimann, Tõnis Nõmmik, Kuno Pajula, Toomas Paul, Kaide Rätsep ja Andres Taul. Palveraamatu osas leiduvate illustatsioonide (kaks kirikut) autor on Lembit Piilberg. Ladinakeelsed tekstid on olemas Meie Isa palvele, apostlikule usutunnistusele ja väikesele doksoloogiale (Gloria Patri). KLPR-is leiduvate perikoopide valiku alus tuleneb „Uue Lauluraamatu“ lõpus olevast lisast „Vanakiriklikud pühade ja pühapäevade epistlid ja evangeeliumid“, kuid KLPR-i juures on seda redigeeritud päevade nimetuste poolest, tekstide loetelust on välja jäetud nn suure pühade „kolmandad pühad“ ja küünlapäev ning lisatud on jõuluõhtu ning vana-aastaõhtu.

27 aastaga on palju muutunud: trükis on ilmunud väga suur hulk eestikeelset vaimulikku kirjandust, sh palveraamatuid, kasutusele on võetud mitu erinevat jumalateenistuse korda. Seepärast tuleb leida tasakaal maksimaalse vajaliku hulga laulude ja teiste tekstide koondamise vahel ühte lauluraamatusse (kõitesse) ning eraldi lisade (või köidete) väljaandmise vahel.

2017. ja 2018. aastal läbi viidud fookusgruupiintervjuudes ja küsitluses ühest eelistust selles küsimuses ei ilmnenu. Selgelt joonistus küll välja soov lauluraamatut mitte muuta paksemaks, samas ollakse üksmeelel, et raamatut on vaja täiendada paljude uute lauludega. Lisamaterjalide osas ollakse ühel meelel, et sisukord, jumalateenistuse kord, Meie Isa palve ja usutunnistus on vajalikud. Samas kõlab ka tungivaid palveid, et ei tehtaks raamatut, mille küljes on veel muud raamatud.

Komisjoni hinnangul sobiks koostatava lauluraamatu arvestuslikuks mahuks 1500 lk, mis peaks tänapäevaste trükitehniliste võimaluste juures võimaldama kvaliteetse ja mitte üleliia palju kaaluva köite trükkimise.

Missugune on lauluraamatu maht, sh kui palju laule ja missuguseid loendeid (autorite ja laulude tähestikuline, pealkirjade loend, temaatiline juht jmt) see peab sisaldama? Kuidas nummerdada laule? Muud vormistuslikud küsimused (paber, küljendus, trüki- ja/või digitaalversioon jne).

Lauluraamatukomisjoni otsus:

* lisada lauluraamatusse alfabeetiline, temaatiline, lauluviiside ja tekstide autorite, KLPR-i laulunumbritele viitav register, autoriõiguste ning piibliviidete register. Lauluraamatu elektroonilises versioonis kaaluda täiendavate registrite, sh autorite lühitutvustuste lisamist;

* lisada soovitatavalt viis järjehoidjat;

* nummerdada leheküljed läbivalt ühe numeratsiooniga;

* paigutada laulud lehtedele sellisel viisil, et lehekülge ei pea poole laulu pealt keerama. Laulutekstide küljendamisel lähtuda põhimõttest, et ühel real võib olla rohkem kui üks värss.

* lauluraamat koostada ühes köites ja ühes formaadis, võttes aluseks Läti lauluraamatu mõõdud (19,8cm x 13,4cm, paksus 2,7cm) ning Hollandi lauluraamatu paberi;

* võtta lauluraamatu koostamisel aluseks järgmised arvestuslikud mahud:

** 900 laulu, neist 400 laulu praegusest KLPR-st (82% KLPR-i laulude koguarvust) ja 500 uut (KLPR-s mittedisainitud) laulu;

** ca 1100 lk (arvestades ühe laulu keskmiseks mahuks 1,2 lk);

** Registrid – ca 100 lk;

** Jumalateenistuste, palvuste ja talituste korrad, psalmid – ca 200 lk;

** Palved – ca 100 lk.

11. Intellektuaalomandi õigused

Lauluraamatu koostamise ja väljaandmise piiratud rahaliste vahendite tingimustes tuleb paratamatult teha tõsiseid valikuid vahendite otstarbekaks kasutamiseks. Eesti tingimustes koostatakse laululaamatut valdavalt vabatahtlikkuse alusel. Seega on üks lauluraamatu koostamise kontseptuaalseid valikuid seoses intellektuaalomandi õigustega küsimus, mida teha olukorras kus soovitud laulude varaliste autoriõiguste omandamiseks ei ole piisavalt vahendeid. Eriti puudub see neid laule, mis on KLPR-is ja mida tänapäeval Eestis palju kasutatakse. KLPR-i väljaandmise ajaga võrreldes on intellektuaalomandi kaitse arusaamad oluliselt edasi arenenud, sh loometeoste (vaba) jagamise ja kasutamise raamistiku määratlemise suunas. *Creative Commons* (CC) litsentsid võimaldavad teose (nt tekst, meloodia, pilt jmt) autoril oma teatud varalistest õigusest loobuda nii, et on selge, millistel tingimustel on selle teose kasutamine lubatud. CC litsentsid on üha enam levinud loometeoste mitteärilistel (nt hariduslikel, kultuurilistel, heategevuslikel jmt) eesmärkidel vabasse kasutusse andmisel, seega on mõistlik ka koostatavasse lauluraamatusse laulude valimisel eelistada CC litsentsiga või varaliste õiguste omandamise kuludeta laule.

Lauluraamatukomisjoni otsus:

* seada kõigi lauluraamatusse kogutavate laulude puhul põhimõtteks, et varaliste autoriõiguste omandamine on tasuta ja varalised õigused tulevad üle EELK-le. Kui on laule, mille puhul see ei ole võimalik, ent mille integreerimine lauluraamatusse on hädavajalik, siis tehakse erandid.

Kasutatud allikad

Albrecht, Christoph 1995. Einführung in die Hymnologie. 4., überarbeitete und erweiterte Auflage. Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen.

Bernsdorff-Engelbrecht, Christiane 2005. Geschichte der evangelischen Kirchenmusik. Florian Noezel Verlag, Heinrichshofen-Bücher, Wilhelmshaven.

Blume, Friedrich 1965. Geschichte der evangelischen Kirchenmusik. 2., neubearbeitete Auflage. Bärenreiter Verlag, Kassel etc.

Brodde, Otto 1958. Kirchenlied. – Evangelisches Kirchenlexikon, lk 750–760. Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen.

Doerne, Martin 1959. Kirchenlied. I. Geschichte des christlichen Kirchenliedes. 1. Begriff. – Die Religion in Geschichte und Gegenwart, 3. kd, lk 1454–1457. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.

Eesti Evangeelne Luterlik Kirik (EELK):

- EELK 2013. Jumalateenistuste ja talituste juhend.
- EELK piiskopliku nõukogu 30. mai 2018 koosoleku protokoll nr 1.

Eesti kaitseväge laulu- ja palveraamat (1997). Kiviloo, Ilmar (toim.), Eesti Kaitsejõudude peakaplan, Tallinn.

Eesti Keele Seletav Sõnaraamat (EKSS). Eesti Keele Instituut, Tallinn. – URL: <http://www.eki.ee/dict/ekss/>

Evangelisches Gesangbuch (EGB) 1994. Ausgabe für die Evangelisch-Lutherischen Kirchen in Bayern und Thüringen. München, Weimar: Evangelischer Presseverband (Bayern), Wartburg Verlag (Thüringen).

Evangelisches Gesangbuch (EGB) 1996. Ausgabe für die Evangelische Landeskirche in Württemberg. 1. Auflage. Gesangbuchverlag Stuttgart GmbH, Stuttgart.

Hasselblatt, Johannes (koost.) 1905. 100 Piibli salmi ja mis veel koolilastel ja leeriõppijatel pähä õppida. Kolmas, täiendatud trükk. L. W. Laakmann, Pärnu.

Hermelink, Siegfried 1957. Choral. – Die Religion in Geschichte und Gegenwart. 1. kd, lk 1676–1677, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.

Humal, Anna 2018. E-kiri Mart Jaansonile 28. juunil 2018.

Humal, Anna (koost.) 2018, ajavahemikus 1524–1750 loodud luterlike koraaliviiside nimistu. – käsikiri. [Tehakse kättesaadavaks EELK siseveebis]

Jaanson, Mart 2018 (1). Luterlikest tuumiklauludest. – Kirik ja Teoloogia. Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohalt. 8.11.2018. – URL: <http://kjt.ee/2018/11/luterlikest-tuumiklauludest/>

Jaanson, Mart 2018 (2). EELK liturgilise komisjoni, jumalateenistuse ja kirikumuusika komisjoni ning lauluraamatukomisjoni ühine sümposium liturgilise materjali käsitlemisest uues lauluraamatus. Protokoll. 10. aprill 2018, EELK Usuteaduse Instituut, Pühavaimu 6, 10123 Tallinn. – EELK Lauluraamatukomisjoni materjalid (avaldamata).

Jöks, Eerik 2017a. Proosast värsini ja tagasi – pühalaulu apoloogia. – Rohtmets Priit, Rimmel, Atko (Toim.), Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 100. Kirik, teoloogia, mälestused. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised, lk 134-157, EELK Usuteaduse Instituut, Tartu Ülikool, Tallinn, Tartu.

Jöks, Eerik 2017b. Prosodiast meloodiani – eestikeelse Pühakirja proosatekstil põhineva ühehäälse a cappella kirikulaulu ehk eesti pühalaulu metodoloogia. – Mäetagused, 68, lk 53–82.

Jöks, Eerik 2018. Psalmid EELK laulu- ja palveraamatus. Sümposium 5. märtsil kell 16.00–18.00 Tallinna Toompea Kaarli Kiriku keldris. Kokkuvõtte. – EELK Lauluraamatukomisjoni materjalid (avaldamata).

Jöks, Eerik (toim.), 2011. Eesti Laulupsalter (prooviväljaanne 4). Superare Signum, Tallinn.

Jöks, Eerik (toim.), 2016. Maarjamaa Õhtupalvused, prooviväljaanne. Superare Signum, Tallinn.

Jöks, Eerik (toim.), 2017c. Keskpäeva palvus ehk sext, prooviväljaanne. Superare Signum, Tallinn.

Jürjo, Tuuliki, Uus lauluraamat – kas ja kuidas? Kirik&Teoloogia, 8.02.2013. URL: <http://kjt.ee/2013/02/uus-lauluraamat-kas-ja-kuidas/>

Jürjo, Tuuliki 2018. Сборник гимнов Евангелическо-лютеранской Церкви Ингрии на территории России. Ülevaade. – *EELK Lauluraamatukomisjoni analüüsid erinevatest lauluraamatutest (avaldamata)*, Komisjonile esitatud 17.4.2018.

Kirikukäsiraamat ehk agenda. I osa: Jumalateenistuse käsiraamat. Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku liturgiakomisjon (koost.), Eesti Evangeelne Luterlik Kirik, Tallinn.

Kiriku laulu- ja palveraamat (KLPR) 1991. EELK Konsistooriumi kirjastus- ja infoosakond, Tallinn.

Latvijas Evaņģēliski Luteriskās Baznīcas Dziesmu Grāmata 2015. Latvijas Evaņģēliski Luteriskās Baznīcas, Rīga.

Lauluraamatukomisjon 2018a. Kirikumuusikute ja organistide fookusgrupi intervjuude analüüs. (avaldamata).

Lauluraamatukomisjon 2018b. Küsitluse „Ootused seoses EELK koostatava lauluraamatuga“ analüüs. (avaldamata).

Lauluraamatukomisjon 2018c. Lihtliikmete fookusgrupi (noorte ja täiskasvanute grupid) intervjuude analüüs. (avaldamata).

Lauluraamatukomisjon 2018d. Vaimulike fookusgrupi intervjuude analüüs. (avaldamata).

Leaver, Robin A. 2017. *The Whole Church Sings: Congregational Singing in Luther's Wittenberg*. Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan.

Lepnurm, Hugo 1999. *Peatükke kultusmuusika ajaloost*. Eesti Eres, Tallinn.

Lippus, Urve 2003. *Rahvapärased koraalivariandid Eestis*. – Artikleid ja arutlusi eesti kirikumuusikast, lk 16–38. Tallinn.

Luterlike tuumiklaulude nimistu 2018, Jaanson, Mart (koost.) – käsikiri. [Tehakse kättesaadavaks EELK siseveebis]

Luther, Martin 1913. *Predigt am 17. Sonntag nach Trinitatis, bei der Einweihung der Schlosskirche zu Torgau gehalten* – D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. Weimarer Ausgabe. Bd. 49. Weimar: Hermann Böhlaus Nachfolger, S. 588.

D Martin Luthers Werke. Weimarer Ausgabe. Briefwechsel (WAB).

Marshall, Robert L., Leaver, Robin A.. *Chorale*. – Grove Music Online. Oxford Music Online. Oxford University Press. – URL:

<http://www.oxfordmusiconline.com.ezproxy.utlib.ut.ee/subscriber/article/grove/music/05652>

Neithal, Reet 2005. *Reiner Brockmannist ja eesti (tõlke)luule vanusest*. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 92–98, Tallinn.

Oettingen, Alexander von 1872. [Oettingen, Alexander von, ed.] *Sammlung kirchlicher Kernlieder mit Singweisen. Ein Gesangbuch für Kirche, Schule und Haus*, Dorpat.

Oidekivi-Kaufmann, Maris 2018. *Den Svenska Psalmboken – Rootsi Lauluraamat*. – EELK Lauluraamatukomisjoni analüüsid erinevatest lauluraamatutest (avaldamata, komisjonile esitatud 16.4.2018).

Oikumeeniline noortelaulik OIKU 2003, Mäeväli, Mai-Liis (toim.), Eesti Kirikute Nõukogu, Tallinn.

Oksanen, Vivika 2018. *Ülevaade Soome ev. lut. kiriku lauluraamatu – VIRSIKIRJA uuendustest*. – EELK Lauluraamatukomisjoni analüüsid erinevatest lauluraamatutest (avaldamata, komisjonile esitatud 9.4.2018).

Paenurm, Peeter 2005. *EELK liturgilise komisjoni tegevus 1991–2005*. – Usuteaduslik Ajakiri nr 1 (54), lk 44–49, Tartu.

Paldre, Ene 2002. Ühislaulu areng ja tähendus EKB Liidu kogudustes. bakalaureusetöö, Tartu Ülikool.

Pap, Kinga Marjatta 2018. Ungari luterliku kiriku lauluraamat 1981 ja Liturgiline lauluraamat 2007. – EELK Lauluraamatukomisjoni analüüsid erinevatest lauluraamatutest (avaldamata, komisjonile esitatud 4.4.2018).

Piir, Gustav 2017. Põhja Ameerika luteri kirikute lauluraamatud – Evangelical Lutheran Worship valguses ja Eesti luterliku lauluraamatu koostamisele mõeldes. – EELK Lauluraamatukomisjoni analüüsid erinevatest lauluraamatutest (avaldamata, komisjonile esitatud 26.9.2017).

Pöld, Sigrid 2018. Liedboek – Zingen ne bidden in huis en kerk. Lauluraamat – laulmiseks ja palvetamiseks kodus ja kirikus. – EELK Lauluraamatukomisjoni analüüsid erinevatest lauluraamatutest (avaldamata, komisjonile esitatud 23.5.2018).

Põldmäe, Rudolf 1939. Anton Thor Helle, esimese eesti piibli tõlkija. – Vana Tallinn IV, lk 35–74. Tallinna Ajaloo Selts, Tallinn.

Ross, Kristiina 2013. Riimi sunnil sündinud elukas. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 522–528, Tallinn. – URL: <http://www.keeljakirjandus.ee/pdf/KRoss.pdf>

Ross, Kristiina 2014. Eesti alal 1637–1727 ilmunud lauluraamatute laulude register failinimega „AA_REGISTER_KOOND AT_sygis_2014“. Avaldamata.

Ross, Kristiina 2015. Regivärsist kirikulauluni. Kuidas ja milleks kõrvutada vanu allkeeli. Keel ja Kirjandus nr 7, lk 457–470, Tallinn. – URL: <http://kjk.eki.ee/ee/issues/2015/7/666>

Ross, Kristiina 2016. Eesti filoloogia sünd ja kirikulaulude tõlked. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 652–668, Tallinn. – URL: <http://kjk.eki.ee/ee/issues/2016/8-9/827>

Rutiku, Siret, Armastusest ja kirikulaulust ehk lauluraamatu konkordantsist. Usuteaduslik Ajakiri. – URL: [http://usuteadus.ee/wordpress/wp-content/uploads/2003%20\(52\)/02_UA_2_200352_Rutiku.pdf](http://usuteadus.ee/wordpress/wp-content/uploads/2003%20(52)/02_UA_2_200352_Rutiku.pdf)

Salumäe, Ivar-Jaak. “Kiriku laulu- ja palveraamatu” kujunemise lugu. Ettekanne EELK Kirikumuusika Liidu konverentsil „Luterlik koraal“ 21. märtsil 2011 EELK Konsistooriumis. Avaldamata.

Siim, Joel (2015). Leksioonid jumalateenistustel. – Kaido Soom (koost.), Liturgika, Tartu Ülikooli Kirjastus Tartu, lk 226–227.

Sissejuhatus 1958 [1899] = Uus Lauluraamat. Kirikus, koolis ja kodus kasutada, lk III–VIII. Soome kiriku Sisemisjoni Selts, Pieksamägi.

Zscharnack, Leopold, Jannasch, Wilhelm 1958. Gesangbuch. I. Geschichte und gegenwärtiger Bestand. 1. Allgemeines; Reformationszeit. – Die Religion in Geschichte und Gegenwart, 2. kd, lk 1451–1454. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.

Tiitus, Marko 2015. Liturgiauendus XX sajandil. – Soom, Kaido (koost.), Liturgika, lk 51–69. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.

Uus lauluraamat. Kirikus koolis ja kodus tarvitada 1899, Tallinn.

Vaimulikud laulud 1997. Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liit, Tallinn.

Vohlbrück, Inese 2018. Läti Evangeelse Luteri Kiriku (LELB) uus lauluraamat (Dzuesmu Gramata 2015). – *EELK Lauluraamatukomisjoni analüüsid erinevatest lauluraamatutest (avaldamata)*, Komisjonile esitatud 9.4.2018.